

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2019 | 3. SZÁM
LXI. ÉVFOLYAM

F. Romhányi Beatrix
Gondolatok a 14. századi pápai tizedjegyzék ürügyén

Az Anjou-országok társadalma
Serena Morelli, Riccardo Rao, Thierry Pécout tanulmányai

Kármán Gábor
Thököly Imre elfogása

Orosz László
A weimari Németország és Magyarország együttműködése

Erős Vilmos
Szellemtörténet versus népiségtörténet

Csapody Tamás
A cserenkai túlélő

Rajcsányi Péter
A Magyar Televízió 1956-1957-ben

TARTALOMJEGYZÉK

LXI. évfolyam, 2019. 3. szám

TANULMÁNYOK

- F. Romhányi Beatrix** • A középkori magyar plébániák és a 14. századi pápai tizedjegyzék 339
- Serena Morelli** • Társadalom és hivatalok Dél-Itáliában a 13–15. században 361
- Riccardo Rao** • Anjou-elitek az itáliai *comunék*ban: nemesek, hivatalnokok, idegenek 385
- Thierry Pécout** • Elitek az Anjou-kori Provence-ban 397
- Kármán Gábor** • Thököly Imre elfogása: a felső-magyarországi oszmán vazallus állam bukása és az erdélyi diplomácia 411
- Angelovics Helga** • Vay Miklós Zemplén megyei követi működése az 1830. évi országgyűlésen 433
- Orosz László** • „Egy vak és egy béna, ha összefognak...”
A weimari Németország és Magyarország együttműködésének kérdéséhez 451
- Erős Vilmos** • Szellemtörténet versus népiségtörténet.
Szekfű Gyula és Szabó István különböző értelmezései a nemzetiségek magyarországi történetéről az 1940-es évek első felében 479
- Csapody Tamás** • A cservenkai túlélő. A bori munkaszolgálat 499
- Rajcsányi Péter** • A Magyar Televízió Intéző Bizottsága 1956–1957 – elhallgatott tények 509

MŰHELY

- Weisz Boglárka** • A magyar gazdaság mozdatórugói a középkorban. Az MTA BTK „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport hároméves (2015–2018) beszámolója 539

„EGY VAK ÉS EGY BÉNA, HA ÖSSZEFOGNAK...”
A weimari Németország és Magyarország
együttműködésének kérdéséhez

OROSZ LÁSZLÓ

„THE BLIND AND THE LAME, IF THEY JOIN HANDS...”
On the Cooperation between Weimar Germany and Hungary

It is a historical commonplace that after World War I the only country on whose help Hungary could reckon in order to buttress her efforts to modify the Versailles borders was Germany. This, in turn, paved the way for Hungary as an ally and later vassal of Germany to the tragic events of World War II. While the attitude of Berlin to the chief priority of Hungarian politics, the issue of territorial revision, is best explored with regard to the post-1933 period, the preceding Weimar years also offer important lessons. These one and the half decades, however, by no means constitute a uniform period in terms of the cooperation of the two countries. Three subperiods can clearly be distinguished: the first years characterised by mutual mistrust and reservation (1918–1923); the position taken by the Stresemann administration, based on the rejection of Hungarian claims (1923–1929); and, finally, the tactical change of perspective in the later Weimar era (1930–1933). The paper examines these subperiods in turn, briefly surveying the prehistory of German–Hungarian relations before 1918 and Germany’s own trauma (Versailles Peace Treaty, internal and external crisis, consolidation) as well in order to facilitate the interpretation of the historical context.

Keywords: international relations, history of diplomacy, German and Hungarian history after 1918, Versailles Peace Treaty, revisionism

Egymásrautaltság, fegyverbarátság, sorsközösség a szláv népek tengerében, történelmi hivatás az orosz impérium közép-európai terjeszkedésének megfékezésében – olyan történelmi toposzok ezek, melyek sokak fülében ismerősen csengenek, ha a saját nemzetállami kereteit csak a 19. század harmadik harmadára megteremtő németiség, illetve a magyarság egymás iránti viszonyára tekintenek. Ha némi józan forráskritikával kell is kezelnünk a néhai német államelnök, Richard von Weizsäcker első hivatalos magyarországi látogatásán (1986 őszén) tett gesztusértékű megnyilatkozását, miszerint a magyaron és a németen kívül nincs még két nép Európában, amely az utolsó ezer esztendőben ne háborúzott volna egymás ellen,¹ annyit azért valóban konstatálhatunk, hogy „az ellenségem ellensége a barátom” axióma igazságával mindkét fél tisztában volt.

Orosz László, tudományos főmunkatárs, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár.

¹ Idézi Pröhle Gergely: Előszó. In: *Újrakezdések krónikája. Magyar–német diplomáciai kapcsolatok*. Szerk. Ujváry Gábor – Pröhle Gergely. Bp., 2001. 7.

Magyarországon a németbarát politikai attitűd voltaképp evidenciának nevezhető a 20. század első felében, sőt már azt megelőzően is. A korszakban meghatározó befolyású hazai gondolkodók a „keresztény-germán kultúrkör” keretei közt jelölték ki Magyarország helyét,² az amúgy alapos történeti előképzettséggel rendelkező politikusok pedig szükségszerű külpolitikai orientációvá konvertálták át mindezt. A politikai közélet szereplői alapvetően elfogadták ezt a konstellációt, s majd csak a második világháború idején szembeültek a kikezdetlennek hitt alapelv felülvizsgálatának kényszerűségével. Ám nem egy közülük (gondoljunk csak a kiváló történészből miniszterré lett Hóman Bálintra) még ekkor is „sorsközösségről” beszélt, mivel úgy látta, geopolitikai okokból hazánk két rossz – a szovjet vagy a német befolyás – között választhat, harmadik út nem létezik. Márpedig a kisebbik rosszat még mindig a németek jelentik.³

Az első világháború idején e „sorsközösség” fölvállalása még magától értetődő és alternatíva nélküli szükségszerűségnek tűnt. A német szövetség révén valójában a történeti magyar államkeret integritását védelmezte Tisza István kormányfő, akinek az ellenzéke sem tudott Berlinnél elkötelezettebb fegyvertársat felmutatni. Egyik vezetőjük, ifj. Andrássy Gyula is azt vallotta: „nem ismerek Európában két olyan egymástól vérben, tradícióban teljesen független tényezőt, amelynek érdekazonossága olyan világos lenne és már annyi sok történelmi eseményben testesült volna meg, mint a németet és a magyart, és nincs egy olyan nemzet sem, mely oly biztos barátja lehet a németnek, ha bizalommal viseltetik iránta.”⁴ A mindkét fél iránti kötődés „kettős lojalitását” identitásába beépítő hazai németiség is a két szövetségest összekötő szálak erősítésében volt érdekelt. Tisztán látta, hogy az esetleges vereség nyomán széthulló Kárpát-medencei államegységgel sírba szállnak önnön megmaradásának esélyei is. Ez az aggódó, békítő, összetartozást erősítő hangnem szüremkedik át a Bleyer Jakab vezette hazai német mozgalom sajtójának minden megnyilvánulásán.⁵

A dualizmus kori előzmények

Vajon mindig is e közmondásos németbarátság jellemezte a magyar politikai elit külügyi gondolkodását? Nos, korántsem. A 19. század közepén a liberális magyar nemesi elit politikai törekvései arra irányultak, hogy bár az alkotmányos jogosítványoknak az abszolutizmus

² Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza*. Bp., 1918.

³ Hóman Bálint: *Német-magyar sorsközösség*. Bp., 1940. (A Magyar–Német Társaság kiadványai 4.) Hóman németorientációja kapcsán lásd Ujváry Gábor: A politikus Hóman Bálint. In: uő: *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*. Bp., 2010. 82–86.; Pritz Pál: Hóman Bálint és a magyar külpolitika irányai. In: *Történeti áttértekélés. Hóman Bálint, a történész és a politikus*. Szerk. Ujváry Gábor. Bp., 2011. 97–109.

⁴ Az idézet helye: ifj. Bertényi Iván: Szövetség életre-halálra vagy érdekközösség? A magyarok Németország-képe 1848-tól az első világháborúig. In: *Újrakezdések*, 31.

⁵ Orosz László: A hazai svábok és a magyar integritás viszonyának kérdéséhez. Bleyer Jakab megnyilatkozásai a *Neue Post* című napilapban az I. világháború idején. In: *VERITAS Évkönyv 2015*. Szerk. Ujváry Gábor. Bp., 2016. 123–145.

rovására történő állandó bővítésével, de mégiscsak a Habsburg-birodalom keretén belül tartásuk Magyarországot. Ily módon nyerve védelmet a két legjelentősebb veszélyforrástól, a térségben aktivizálódó cári Oroszország (külső) és az elégedetlenkedő nemzetiségek (belső) fenyegetésétől. 1848 európai forradalmi, s ezek egyik fejleményeként a német egységtörekvések, úgy tűnt, a magyar várakozások kezére játszanak. Ha ugyanis az Ausztriát is felölelő nagynémet koncepció valósulna meg, úgy a cári politikával konkurálni képes hatalmi potenciál kristályosodik ki. Arról nem is beszélve, hogy eme új konglomerátumban a Habsburg örökös tartományok és Magyarország közti kohéziós erő örvendetes módon lazulhatna, így nagyobb mozgásteret juttatva a magyaroknak. A forradalmak évében a magyar politikusok által is áhított alkotmányos német egység – a dinasztikus ellenérdekeltségek miatt – még nem valósulhatott meg. Már ekkor kiütköztek azonban a porosz-osztrák érdekellettek. A magyar politikai elit következőképp növekvő bizalmatlansággal tekintett Poroszországra, melyet az 1860-as évek elejétől új miniszterelnök irányított. Otto von Bismarckról van szó, akit Magyarországon mélységes ellenszenv kísért hagyományos barátainkkal, az oroszellenes felkelést indító lengyelekkel szembeni ellenséges magatartása és persze az otthoni parlamentáris normák lábbal tiprása miatt.

A magyar nemzetpolitikai célok érvényesítésének és a hozzá vezető nemzeti konszenzus kialakításának is útjában állt Bismarck Poroszországa. Elég, ha arra gondolunk, hogy előbb az 1866-os porosz-osztrák háború akasztotta meg – ha időlegesen is – a Ferenc József és a magyarok közti megegyezésre irányuló tárgyalásokat, majd pedig a königráti csata s vele az osztrák pozíciók meggyöngyülése hozott a magyar nemzetpolitikai stratégiában veszedelmes törést. A magyar emigráció körében (Klapka) ugyanis erősítette a poroszbarát és szélsőségesen osztrákellenes irányvonalat, az itthoni politikai körökben (Deák, Eötvös) viszont csak még egyértelműbbé tette a Béccsel való megbékélés szükségességét. A kiegyezés révén felálló magyar kormányzat kezdettől fogva poroszellenes beállítottságú volt, id. Andrássy Gyula (ekkor még magyar miniszterelnök, nem közös külügyminiszter) a franciaorientáció hívének mutatkozott, mivel a magyar politika tradicionális „oroszfóbiája” nem tolerálta a Párizs ellenében már ekkor biztos háterszínre kerülő Bismarck oroszbarátságát.

Nem csoda, hogy a magyar politika a porosz-francia konfliktusban (1870/71) a franciákkal szimpatizáltak, így voltaképp maga is – együtt a revansvágyát csak nehezen levetkezni tudó Monarchia külügyi vonalvezetésével – fájdalmas önkorrekcióra kényszerült, amikor a versailles-i palota Tükörtermében, a győzedelmes porosz fegyverek árnyékában kikiáltották a Német Császárságot. Ezzel végül a nagy rivális vezetése alatt valósult meg a német egység. Nem lett volna bölcös dolog, különösen a francia kártya kiesésével, mindkét szomszédos birodalom (német és orosz) tekintetében feszültségtől terhelt kapcsolatrendszert fenntartani. Ehelyett, legalábbis Berlin irányában, le kellett számolni az amúgy is kilátástalan további rivalizálással, s inkább arra kellett törekedni, hogy szövetségesül megnyerve a Német Császárságot, adott esetben általa is mérsékelni lehessen az orosz medve étvágyát. Akár úgy, hogy a cárt is bevonják harmadikként a konzervatív dinasztiai szövetségébe. A Monarchia eme irányvonala (mint biztonsági garancia) a magyar birodalomfél számára is vállalhatóan tűnt, így amikor Andrássy váltotta Beustot a Monarchia

közös külügyminisztériuma élén (1871-ben), ő sem változtatott az elődje által kidolgozott stratégián.⁶

A paradigmaváltást a magyar közvélemény is kényszerűen tudomásul vette, csupán azt nyelte le nehezen, hogy épp egy magyar, Andrassy kárhoztatott arra, hogy az oroszellenes történelmi reflexeket (nehezen palástolva a továbbra is fennálló bizalmatlanságot) egyfajta langyos oroszpolitikává szelídítse a „három császár szövetsége” (1873) keretében; Bismarck ugyanis ragaszkodott a potenciális konfliktusgóc kiküszöböléséhez. Mindeközben már szinte fel sem tűnt, hogy porosz/német viszonylatban is szemléletváltás zajlott le, s a korábbi poroszellenesség németbarátsággá, Berlin pedig – más alternatíva híján – alapvető orientációs ponttá alakult át. Az 1877/78-as keleti válság, ennek nyomán a balkáni orosz térnyerés, majd az ennek gátat vető berlini kongresszus komoly próbatétel elé állította az amúgy is ingatag „baráti” háromszöveget. Márpedig ebben – hisztérikus oroszellenességével – épp Andrassy fújta a passzátszelet. Minthogy az 1878-as rendezés keresztülhúzta Oroszország számításait a balkáni terjeszkedésről, érezhetően elhidegült Szentpétervár viszonya mind Béccsel, mind Berlinnel, akik viszont erre reagálva (önvédelmi célzattal) tovább erősítették szövetségüket az 1879-es „kettős szövetség” révén. Ez utóbbit Andrassy, a kiegyezés mellett, élete másik fő sikerének tekintette.⁷ S valóban, a magyar közvélemény is alapvetően elégedett volt a szilárd németorientáció nyújtotta biztonsággal, így „a nyolcvanas évekre a német szövetség magától értetődő kapcsolat volt a magyarok óriási többsége számára.”⁸

Berlin és Budapest viszonya a Bismarck-éra hátralévő részében kimondottan jónak volt mondható. A vaskancellár ugyanis a nemzetközi hatalmi struktúra fontos részének tekintette a Monarchiát, s nemhogy gyengítésében, de inkább tartós konzerválásában volt érdekelt. Mindebben a magyar birodalomféllel is érdekazonosság fűzte össze, ráadásul egy erős Budapest léte az osztrák birodalomfél esetleges (ám valójában már nem létező) nagynémet aspirációi ellenében is támaszul szolgálhatott. Voltaképp erre vezethetők vissza Bismarck (Magyarországon oly szívesen idézett) szavai, miszerint a Monarchia súlypontját és székhelyét Budára kellene áthelyezni.⁹ Az efféle „magyarbarátságot” persze nem kell Berlin eminens hatalompolitikai érdekeinek megnyilvánulásánál nagyobb jelentőséggel felruházni. Magyar szempontból e gesztusoknál sokkal örövendesebb volt az a kétségtelen tény, hogy legfőbb belső rizikófaktorunk, a nemzetiségi elégedetlenség szításával Bismarck sosem próbálkozott, sőt a hangos németországi pángermán köröknek a magyarországi németiséget szító propagandatevékenységétől is elhatárolódott.¹⁰ Cserébe számíthatott a németorientációt egyre inkább

⁶ Diószegi István: *A Ferenc József-i kor nagyhatalmi politikája*. Bp., 1987. (Népszerű történelem) 13–21.

⁷ Maga Andrassy – bizalomvesztés miatt – még az év folyamán leköszönt közös külügyminiszeri posztjáról, hisz aligha volt vitatható, hogy berlini szereplésével ő idézte elő a viszony elmergesedését és Oroszország kiválását a dinasztikus szövetségből.

⁸ Bertényi: *Szövetség életre-halálra*, 42.

⁹ Halász Imre: *Bismarck és Andrassy. Politikai tanulmány*. Bp., 1913. 18., 57.

¹⁰ Szász Zoltán: A hivatalos nemzetiségi politika céljai és lehetőségei a dualizmus korában. In: *300 éves együttélés. A magyarországi németek történetéből*. I–II. Szerk. Hambuch Vendel. Bp., 1988. II. 82.; Tilkovszky Loránt:

kizárólagos vezérfonalnak tekintő magyar politikai közélet szimpátiájára. E bizalmi viszony tükröződik abban, hogy a Monarchia berlini nagykövetségét az első világháborúig magyar származású diplomaták irányították.¹¹

A kontinentális erőegyensúly fenntartásán fáradozó Bismarck a világhatalmi ambíciókkal (1888-ban) trónra lépő II. Vilmos császár új prioritásai tekintetében öskövületnek hatott már, ezért majd három évtizedes szolgálatot követően (1890-ben) távozott. Új irányvonal tört utat magának: a nemzeti elvű birodalomépítés, majd a mind kevésbé feltartóztatható kontinentális hegemonia fázisait követően Berlin immár a világhatalmak közé emelkedést célozta meg. A századforduló az imperializmus kora volt, amikor a meglévő impériumaik bővítése során egymás érdekszféráit keresztező „hagyományos nagyok” a világ felosztásának, a később jövőök pedig újrafelosztásának ambícióját dédelgették. A növekedés voltaképp a mások általi megfojtás veszélyét volt hivatott kiküszöbölni, ugyanakkor a mértéktelen étvágyat és a különböző nagyhatalmak különböző fejlődési dinamikáját egyre kevésbé lehetett valamiféle erőegyensúly logikája mentén féken tartani. A törekvés mindazonáltal megvolt erre: a legveszedelmesebbnek ítélt „békebontó” – most épp: Berlin – ellenében szövetségi rendszer (antant) kovácsolódott össze.

Ekkorra azonban Vilmos császár Németországa már *Weltpolitik*ban gondolkodott, s ez egyre szilárdabb alapokon nyugodott. A 20. század elejére Európa legdinamikusabban fejlődő gazdasága Németországé volt; abszolút számokban még nem érte el Anglia szintjét, de az ipari termelés nem egy szegmensében már túlszárnyalta a legfőbb riválist, fejlődési üteme pedig egyértelműen gyorsabb volt. Nem véletlenül jelentette be Vilmos császár 1896-ban – napra pontosan negyedszázaddal a versailles-i Tükörteremben történt ceremónia után – a világhatalmi státusz iránti igényét,¹² valamint hogy a német érdekszféra határai nem érnek véget Európában, hanem kiterjednek más földrészekre és a világtengerekre is.¹³ Kitérés pont gyanánt a Közel-Kelet (Berlin–Bagdad-vasút), magterületként pedig egy német vezetés alatt megvalósuló *Mitteuropa* kínálkozott, mely magába foglalná az Anglia és Oroszország között elhelyezkedő európai nagytérseget: Németországon túl Ausztria–Magyarországot, a Balkánt, Olaszországot és Skandináviát, továbbá – akár az ellenállás legyűrésével – Franciaországot, illetve a cárral baltikumi és lengyel területeit.¹⁴

E német dominanciájú új világhatalom kivitelezésére vonatkozó konkrét elképzelések a területi annexiókkal nem számoló, hanem csupán szoros – vámuniót megvalósító –

Német széttagolódás – német népközösség. In: uő: *Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből*. Pécs, 1997. 45.

¹¹ Károlyi Alajos (1871–1878), Széchenyi Imre (1878–1892) és ifj. Szögyény-Marich László (1892–1914).

¹² Manfred Görtemaker: *Deutschland im 19. Jahrhundert. Entwicklungslinien*. Bonn, 1994. 352.

¹³ A témához lásd Németh István – Juhász Dániel: Német gyarmatpolitika a 19–20. század fordulóján. (Grotius E-Könyvtár 47.) http://www.grotius.hu/doc/pub/SIQUOQ/2012_9_nemeth-juhasz_grotius_e-konyvtar_47.pdf. (A letöltés ideje: 2018. szeptember 18.)

¹⁴ Romsics Ignác: Magyarország helye a német Délkelet-Európa-politikában. In: uő: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Bp., 2005. 178–180. Bethmann Hollweg birodalmi kancellár a német hadicélok felvázoló, 1914. szeptemberi emlékirata kapcsán lásd Fritz Fischer: *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18*. Düsseldorf, 1984. 94.

gazdasági együttműködéstől (Naumann-terv¹⁵) egészen a résztvevők katonai-politikai alávetését, akár állami létük megszüntetését is előirányzó koncepciókig¹⁶ széles skálán mozogtak. A magyar politikai közélet egésze a németbarát Tisza István miniszterelnöktől a németellenes ellenzéki Károlyi-pártig igyekezett (tapintatosan vagy épp hangoskodva) distanciát tartani a német imperializmus e törekvéseitől, még a pusztán gazdasági típusúaktól is, merthogy az effélék sem az eleve versenyhátrányból induló hazai ipari köröknek, sem pedig a közös monarchia mezőgazdasági piacát is csak épphogy kielégíteni képes agrárius köröknek nem álltak érdekében.¹⁷ Magától a német szövetségtől azonban, bármennyire is fojtogatóvá kezdett válni, az első világháború legvégső szakaszában nem lehetett már szabadulni, egyedül ez jelenthetett ugyanis némi reményt a teljes vereség és a vele járó területi elcsatolások ellenében. Nem is lehetett volna aktuálisabb a még Bismarcktól eredő mondás: „A Duna és a Kárpátok között élnek a magyarok. Számunkra ez ugyanannyit jelent, mintha németek laknának ott, hiszen az ő sorsuk a miénkhez kapcsolódik: velünk együtt élnek tovább, vagy buknak el.”¹⁸

A német békeszerződés

Az első világháború Németország és szövetségeseinek vereségével ért véget. Magát Németországot nem érte ugyan katonai pusztítás; intervenciók csapatok nem léptek a területére és városait sem rombolták le (ezért is tudott széles tömegekre hatást gyakorolni a „tördőfés”-legenda), ám a mozgósítható tartalékok versenyében végül alulmaradt, mert az antant államok hátországa összességében erősebbnek bizonyult. Az elesettek számát tekintve a németek vesztesége volt a legnagyobb, mintegy 1,8 millió fő, amihez hozzájött még mintegy 4,2 millió sebesült és 600 ezer hadifogoly. Az államadósság pedig a háborús évek alatt kezelhetetlen méretűre – 6,3 milliárdról (1914) 137,2 milliárd márkára (1918) – duzzadt.¹⁹ A vereséggel Németországnak nemcsak világhatalmi törekvéseiről, de – legalábbis átmenetileg – a Bismarck idején kivívott kontinentális nagyhatalmi státuszáról is le kellett mondania.

1918. november 11-én a compiegne-i erdőben, Foch marsall vasúti szalonkocsijában aláírásra került a német fegyverszüneti egyezmény.²⁰ A november elején lezajlott forradalmi változások után az ellenzékbeli előlépett, úgynevezett weimari koalíció (a szociáldemokraták, a liberális irányvonalú Német Demokrata Párt és a katolikus eszmeiségű

¹⁵ Friedrich Naumann: *Mitteleuropa*. Berlin, 1915.

¹⁶ Tokody Gyula: *Az Össznémet Szövetség (Alldeutscher Verband) és közép-európai tervei (1890–1918)*. Bp., 1959. 79–95. Lásd még Fischer: *Griff nach der Weltmacht*.

¹⁷ Irinyi Károly: *A Naumann-féle „Mitteleuropa”-tervezet és a magyar politikai közvélemény*. Bp., 1963. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 31.)

¹⁸ Idézi Bertényi: *Szövetség életre-halálra*, 54.

¹⁹ Ormos Mária: *Németország története a 20. században*. Bp., 2008. 85.

²⁰ Két évtizeddel később, 1940 júniusában, Hitler ugyanebben, a múzeumból előhozott, és az eredeti helyszínre vontatott vasúti kocsiban íratta alá a legyőzött Franciaországgal a fegyverszünetet.

Centrum Párt a korszakban többé-kevésbé tartós szövetség) kényszerült arra, hogy az 1870/71 óta parázsló francia bosszúszomj triumfálásához asszisztáljon. Aligha véletlen, hogy az egyezményt aláíró delegáció vezetője, a centrupárti Matthias Erzberger államtitkár nem sokkal e dicstelen aktust követően szélsőjobboldali merénylők áldozata lett.

Az 1919-ben összeült békekonzferencia a wilsoni elvek érvényre jutásában reménykedő legyőzötteket hamar kijózanította. Németországnak (is) azzal kellett szembesülnie, hogy a kora újkor nagy háborúit (a spanyol és az osztrák örökösödési háborúkat) lezáró békekötések, valamint a napóleoni kor konfliktusait elsimító bécsi kongresszus alapvetően kompenzációs célzatú gyakorlatával és a vesztest sem elfogadhatatlanul eltipró nemzetközi egyezményeivel szemben immár egy új típusú, a legyőzött feleket meghallgatni sem hajlandó, diktátumszerű rendezés van készülóban. Miután az 1919. januári választásokat követően Weimarban összeült Nemzetgyűlés a régi rendet felváltó szociáldemokrata kancellárt, Friedrich Ebertet választotta köztársasági elnökké, a szintén szociáldemokrata Philipp Scheidemann vezette új kabinet indította el a német béke delegációt a külügyminiszter, gróf Brockdorff-Rantzau irányításával.

A kézhez kapott – 15 fejezetbe és 440 cikkelybe rendezett – békeszerződés-tervezet, amellyel szemben a németek egy 443 oldalas, igen alaposan kidolgozott ellenanyagot nyújtottak be (persze bármi hatás nélkül), voltaképp azt a minden mást maga alá gyűrő francia igényt testesítette meg, hogy a német veszélygócot egyszer s mindenkorra megszüntessék. A megnyert háború után a francia külpolitikát két, egymással vetélkedő irányzat alakította. A hangosabb, a *grandeur* és a *gloire* büszke hagyományait (Clemenceau, majd Poincaré révén) továbbvivő, a franciák kontinentális hegemoniáját végre megvalósulni látó, engesztelhetetlen politika láthatóan felülkerekedett a másik irányvonal ellenében. Ez utóbbi, vagyis a *sécurité* (Aristide Briand fémjelezte) politikája Franciaország tartós biztonságát az előbb-utóbb úgyszólván talpra álló Németország megnyerése, illetve megbékítése révén látta szavatolhatónak, konkrétan úgy, hogy lemondva a megalázás oly csábító lehetőségéről, előre elejét veszi a német revansvágy kifejlődésének. A józan francia hangok és az angolszász hatalmak fékező törekvései sajnos csupán egy meglehetősen eklektikus „német béke” tető alá hozására voltak elegendőek. A területi rendezésben sikerült ugyan visszafogni a mértéktelen francia igényeket (például a Rajnát középső szakaszán is francia–német határrá tenni, sőt a bal part mellett még a jobb parti Ruhr-vidéket is bekebelezni), azonban a még maradványaiban is hatalmas német gazdasági potenciált és a majd bizonytalán újra felhalmozódó anyagi erőfelfoghatatlan méretű jótéttel terheltek meg, e célirányos elvonással elejét véve az ellencsapás lehetőségének.²¹ A német küldöttségnek még azt is le kellett nyelnie, hogy a világháború kirobbantásának – német részről közösnek tekintett – felelősségét is egyoldalúan és kizárólagosan rájuk terheltek (231. cikkely).

A békeszerződést a tiltakozásképp lemondott Scheidemann-kabinet helyett Gustav Bauer (SPD) kormánya írta alá 1919. június 28-án, a versailles-i Tükkörteremben. Ami a területi rendelkezéseket illeti (túl azon, hogy a német gyarmatok egytől egyig a győztesek

²¹ Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada*. Bp., 1997. (História Könyvtár. Monográfiák) 286–288.

kezébe vándoroltak), Franciaország visszaszerezte a csupán a Napkirály alatt bekebelezett, ám 1871-ben ismét Németországhoz került Elzász-Lotaringiát (1,9 millió lakosából 11% francia). A Saar-vidéket (650 ezer tisztán német lakosával) a Népszövetség felügyelete alá helyezték, de javait 15 évig Franciaország aknázhatta ki korlátlanul (ennek lejártával, népszavazás útján, visszakerült Németországhoz). A Rajna bal partját, mint utaltunk rá, Franciaország nem kebelezhetette be, ám a megszálló csapatok kivonulása után itt és a jobb parti 50 km-es területsávon, mint demilitarizált övezetben, nem állomásozhatott német haderő sem. Luxemburg kivált a német vámszövetség keretéből, Belgium a Liège biztosításához fontos Eupen és Malmedy térségével (60 ezer lakosából 50 ezer német) gazdagodott, Dánia pedig a Poroszország által még 1864-ben elvett Schleswig északi részét szerezte vissza, a dán kormány kérésére népszavazással kettéosztva a területet. A német keleti területek közül Memel városát és vidékét (a város tisztán német volt) népszövetségi felügyelet alá helyezve elcsatolták (1923-ban Litvánia bekebelezte). Danzig [Gdańsk] szabad város lett a Népszövetség védelme alatt. Kelet-Poroszország ugyan Németország része maradt, de elveszítette a területi összeköttetést a birodalom nyugati részeivel, mint-hogy az újjáalakuló Lengyelországot egy korridor révén tengerparthoz juttatták. Így aztán lengyel kézre került Nyugat-Poroszország és Hátsó-Pomeránia, s a tőlük délre fekvő Posen tartomány. Szilézia „Felső”-nek nevezett délkeleti része népszavazáson mondhatott véleményt, ahol ugyan 1921 tavaszán 61%-ban a Németországnál maradás mellett döntöttek, a lengyel csapatok erőszakos fellépése nyomán a Népszövetség mégis kettéosztotta a vitatott területet, s az igazán értékes, nyersanyagokban gazdag legkeletibb részt (Kattowitz) Lengyelországnak juttatta. Felső-Szilézia legdélebbi kiszögellése (Hultschin vidéke) pedig Csehszlovákiához került.

A Németországról összesen leválasztott 70 ezer km² a háború előtti területének 13%-át, az elcsatolt nem egészen 7 millió ember pedig a korábbi lakosságszám 10%-át tette ki. Az elveszített területeken ugyanakkor nagyszámú német lakosság maradt vissza akarata ellenére, ami aligha állt összhangban a wilsoni önrendelkezés szép eszméjével, mint ahogyan az sem, hogy a határok közvetlen túloldalán milliós homogén német tömböktől tagadták meg a Németországhoz való csatlakozás jogát (gondoljunk a csehszlovákiai szudétanémetekre vagy az önmagát kezdettől fogva életképtelennek vélő Ausztria Anschluss-törekvéseinek tiltására). Mindezek egyenes következménye volt, hogy Berlin nemcsak Hitler, de már a weimari köztársaság időszakában is felkarolta az elszakított németiség ügyét. Ezzel párhuzamosan új szóhasználat, harcias kifejezések egész sora jelent meg (*Grenz- und Auslandsdeutschtum, Kultureinfluss, Kulturgefälle, deutsche Leistungen, Volks- und Kulturboden, Volksgruppe* stb.), s ezeket nemcsak a tudományos kutatásokban, de aktuálpolitikai fogalmakként is rendszeres használatba vették, mélységesen sértve az utódállamokban a németekkel együtt élő népek nemzeti érzését és alkalmat teremtve a permanens konfrontációra.²²

²² A német veszteségeket számszerűsítő korabeli szakmunkák közül tudományos alaposságával kitűnik Wilhelm Winkler: *Statistisches Handbuch des gesamten Deutschlands*. [Berlin, 1927.] című műve. A politikai terminológiát alkalmazza Otto Boelitz: *Das Grenz- und Auslandsdeutschtum*. München, 1926.

További kötelezettségvállalásokat írt elő a békeszerződés a német hadsereg kezelhető méretűvé szelődítése tárgyában: 100 ezres szárazföldi hadsereg, 15 ezer fős hadiflotta, légiereő tilalma. Megtiltották az általános hadkötelezettséget, illetve a legmodernebb fegyvernemek és a nehéztüzérség alkalmazását; a kvótán felüli hadianyag-, fegyver- és géppárhuzást ki kellett szolgáltatni – ha épp nem szabotálták ezt el, akár a megsemmisítésük révén.²³ Németországot az általa okozott károokra hivatkozva jóvátétellel is sújtották, aminek jogosságát a német válaszigjegyzék sem kérdőjelezte meg, legfeljebb annak mértékét. 1921 tavaszáig 20 milliárd márka azonnali kifizetését írták elő, a végösszeg meghatározását pedig a majd felállítandó Jóvátételi Bizottság hatáskörébe utalták. A testület 1920 júniusában (spai konferencia) horribilis – a szakértők által is teljesíthetetlennek minősített – 400 milliárdos összeget állapított meg, amit 1921 januárjában (párizsi konferencia) 269 milliárdra csökkentettek, 42 évre ütemezve, végül 1921 áprilisában (londoni konferencia) tovább faragtak 132 milliárdra. A német gazdaságot a jóvátételi képesség megteremtése (és ezáltal saját kinnlevőségei behajthatósága) érdekében szanálni – s egyben kívülről ellenőrizni – igyekvő amerikai beavatkozás (Dawes-terv, 1924)²⁴ öt éves időtartamának kifutása után egy újabb jóvátételi konferenciát hívtak össze (Hága, 1929), ahol elfogadták az amerikaiak újabb javaslatát (Young-terv). Eszerint a német jóvátétel összegét 114 milliárd márkában, törlesztési határidejét 60 évben (1989-cel zárva) határozták meg, ugyanakkor a német állami bevételek külföldi ellenőrzését beszüntették, így módon visszaadva Berlinnek saját gazdaságirányításának szabadságát. 1932-ben aztán, a nemzetközi hiteléletet bedöntő gazdasági világválság nyomán a lausanne-i konferencia eltörölte a jóvátételi kötelezettséget. Németország a saját számításai szerint 53, a szövetségesek szerint 20 milliárd márka értékben törlesztett.²⁵ A jóvátétel, a korabeli felfokozott retorika dacára, a történeti szakirodalom szerint nem vált gátjává Németország háború utáni újjáéledésének (inkább csak az újszülött demokratikus államrend megszilárdulásának), sőt – a Dawes-terv célirányos hasznosítása révén – az ország már az 1920-as évek közepére visszanyerte az öt megillető gazdasági (s aligha túlzás: politikai) pozíciót a kontinensen.

²³ A brit királyi haditengerészet fő bázisán, a skóciai Orkney-szigetekenél fekvő öbölben, Scapa Flow-nál internált (de még nem átadott) német flotta jó részét saját tisztjei süllyesztették el: 11 csatahajóból 10-et, 50 rombolóból 30-at, továbbá az 5 csatacirkáló és a 8 könnyű cirkáló mindegyikét.

²⁴ A koncepció szerint az Egyesült Államok igen jelentős hiteleket folyósít Németországnak, amely az ezáltal felpörgő gazdasági teljesítményre alapozva fegyelmetlenül fizeti a jóvátételt a francia és angol félnek, akik viszont így módon az USA számára tudják háborús kölcsöneiket törleszteni, illetve mindnyájan amerikai termékeket importálnak. A beavatkozás nyomán 1925-re a német termelés újra elérte az utolsó békeévi szintjét, s a márka is stabilizálódott.

²⁵ Kerekes Lajos: *A weimari köztársaság*. Bp., 1985. 286.

Orientációs lehetőségek a talpra állás időszakában

Az első világháborút követően formálódó új világrendben a helyét kereső Németország politikai közéletét a belső válság kétségtelen tüneteinek (háborús összeomlás, hiperinfláció, munkanélküliség, polgárháborús légkör) kezelési stratégiájánál fontosabb törésvonal osztotta két, egymással kibékíthetetlen táborra. Az alapvető dilemmát a békeszerződésben lefektetett rendezéshez és a szankciókhoz való viszonyulás jelentette: teljesíti-e azokat a demokratikus úton felállt kormányzat, vagy megtagadja és szabotálja. Az úgynevezett „teljesítési politika” – a világhuralmi ábrándok hajszolásával történő leszámolás kormányzati manifesztációja, s nem mellesleg az újjáépítés és kibontakozás nemzetközileg egyedül elfogadott útja – ellenében hamar körvonalazódott egyfajta protesthangulat és -álláspont. Ez utóbbi nem rendelkezett ugyan sem egzakt és konstruktív programmal, sem pedig érdemben kijátszható eszköztárral, a külső és belső normalizálódást azonban igencsak megterhelte azzal, hogy a császári kor porosz militarizmusának felelősségét háttérbe szorítva inkább a (vitathatatlanul kemény békefeltételeket diktáló) győzteseket és azok „hazai kiszolgálóit” állította célkeresztbe.²⁶

A konszolidációt a hazai elvárások és a nemzetközi kötelezettségek kettős szorításában megvalósítani igyekvő – egymást sűrűn váltogató – „weimari kormányok” azt a stratégiát választották, hogy elköteleződésüket hangoztatták mindkét oldal igényeinek kielégítésére, ám, mivel önnön belső pozícióik megerősítését (mind a forradalmi események továbbvitelét, mind a visszarendeződést előirányzó politikai szélsőségekkel szemben) prioritásnak tekintették, a külső (jóvátételi) terhek fizetését belpolitikai okokból nem kielégítő mértékben teljesítették. Márpedig e kifizetésekre a szintén gazdasági összeomlás szélén álló – és a háború vége óta az amerikai hadikölcsönökre sem számítható – Franciaország különösképp rá lett volna utalva. 1922 legelején kormányt alakított a *grandeur* irányvonalú „héjákat” képviselő Raymond Poincaré, aki a Jóvátételi Bizottsággal (elnöke egy francia volt, Louis Barthou) kimondatta, hogy Németországot szándékos mulasztás terheli a kifizetések és szállítások akadozása miatt. 1923 januárjában francia (és belga) csapatok szállták meg a német gazdaság motorját, a Ruhr-vidéket, hogy az ottani szénkészletek (immár francia tisztviselőkkel ellenőrzött) kiaknázása révén Párizs az elzászi vasércvagyonnal egyesítendő, hatalmas ipari kapacitás fölött diszponálhasson, így megalapozva az eljövendő francia gazdasági hegemoniát.

A versailles-i rendezést semmibe vevő, törvénytelen bevonulásra Berlin – a pártonkívüli Wilhelm Cuno jobboldali koalíciója – passzív ellenállást hirdetett. A termelés leállása (általános sztrájk, szabotázsakciók) mindkét félnek hatalmas károkat okozott, csupán az volt a kérdés, melyikük bírja tovább a kivéreztetést. A franciák számára – akik még egy bábállam kikiáltásával is megpróbálkoztak (Rajnai Köztársaság), ami a helyi lakosság ellenállásán megbukott – lassan többet vitt mint hozott a megszállás finanszírozása; az államkasszát a csőd közelébe juttató Poincaré hamarosan le is köszönt, s kínos felsülése volta-képp a németekkel való megegyezés doktrínája előtt egyengette az utat. Ám a németek

²⁶ Diószegi: *A hatalmi politika*, 293–294.

még hamarabb kifáradtak. Az ellenállás pénzügyi katasztrófát idézett elő: a kieső termés napi szinten gigantikus veszteséget eredményezett az államkasszának, a gyorsan felpörgő infláció mértékét pedig jól szemlélteti, hogy 1 kg vaj 1923 nyarán még 120 ezer márkába, az év őszén már 120 millió márkába került.²⁷ Mindezzel együtt járt a politikai instabilitás („sörpuccs”, München, 1923).

Németország rákényszerült a passzív ellenállás feladására. 1923 augusztusában a néppárti Gustav Stresemann alakított új kormányt, aki saját pártjával (DVP) kiegészítve a „weimari koalíciót” („weimari nagykoalíció”) hozzákezdett a következetes „teljesítési politika” megvalósításához. Az alapvető irányváltás új perspektívát nyitott meg Németországnak: hamarosan sikerült leküzdeni a hiperinflációt, stabilizálni a márkát, egyensúlyt teremteni a költségvetésben, és az évtized közepére lendületbe hozni a gazdaságot. Az alapok lefektetése után Stresemann már az év végén átadta a kancellári posztot, s ezt követően – haláláig (1929) az egymást váltó kormányok külügyminisztereként – leginkább a nemzetközi elszigetelődés megszüntetésére, egy új külügyi stratégia lefektetésére koncentrált. A tevékenysége által lefedett időszakot a weimari köztársaság virágkorának tekintik.²⁸

A Stresemann-féle külpolitikai irányvonal voltaképp azt célozta meg, hogy fölszámolja országának a békeszerződés által ráerőltetett diplomáciai elszigeteltségét és kitaszíttottságát, ugyanakkor az erőforrások kihasználására alapozva visszanyerje pozícióját a nemzetközi politikát alakító hatalmak sorában. A teljes izoláció feltörését valójában már külügyminiszter-elődje, Walther Rathenau megkezdte, aki 1922 áprilisában, a Ligur-tenger-parti Rapallóban (diplomáciai szenzációként robbanó) egyezményt kötött Csicserin szovjet külügyi népbiztossal a német–szovjet diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok helyreállításáról.²⁹ E szovjetbarát, mondhatni az egymás vállán felkapaszkodást megcélzó irányt Stresemann is vállalta: 1926 tavaszán barátsági és semlegességi szerződést kötött a Szovjetunióval.

Az igazán jelentős sikert mégsem keleten, hanem a nyugati diplomáciai színtéren érte el Németország. Stresemann bátor kezdeményezéssel hozzányúlt a Berlin külpolitikai mozgásszabadságát leginkább akadályozó problémához, azaz a békeszerződés által csak provizórikusan rendezett (lásd Saar-vidék, Rajna-balpart) és azóta ráadásul meg is sértett (lásd Ruhr-vidék megszállása) nyugati határok kérdéséhez. A német külügy által megvitatásra felkínált, úgynevezett rajnai garanciális paktum ötletének pontos kidolgozására a svájci Locarnóban nemzetközi konferenciát tartottak 1925 őszén. A locarnói szerződés (mely valójában egyezmények egész rendszerét jelenti) Németországnak a versailles-i békében meghúzott nyugati határait sérthetetlennek ismerte el, amit az érintett felek (Franciaország, Belgium és Németország) mellett Nagy-Britannia és Olaszország is garantált. Kimondták továbbá, hogy a felek nem indítanak egymás ellen háborút, s

²⁷ Ormos: *Németország története*, 114.

²⁸ Munkásságához (magyar nyelvű monográfia hiányában) lásd Jonathan Wright: *Gustav Stresemann. Weimar's Greatest Statesman*. Oxford, 2002. Lásd még az egykori magyar külügyminiszter-kolléga által írott nekrológot: Gratz Gusztáv: Stresemann. *Magyar Szemle* (1929) 7. köt. 9–12. sz. 209–215.

²⁹ A zsidó származású, liberális irányvonulú és a bolsevizmussal való lepaktálással megvádolt Rathenaut az Organisation Consul nevű szélsőjobboldali szervezet nem sokkal később meggyilkolta.

ellentéteiket csakis békés úton rendezik. A szerződéssel – noha a szélsőjobb irányából azonnal heves támadást váltott ki – Németország valójában csak nyert: új határai vitatását jelen helyzetében amúgy sem kísérelhette volna meg, azok garantálása viszont épp számára jelentett nemzetközi védelmet egy esetleges újabb francia okkupációs kísérlettel szemben. Az akkor megszállás alatt tartott, bizonytalan státuszú német területek mihamarabbi visszatérése tekintetében viszont nemzetközi garanciaszerződésre hivatkozhatott. Ráadásul mindez csak a nyugati határaitra vonatkozott, az elszakított többmillió német tömböket eredményező keleti határok kapcsán nem kellett semmiféle kötelezettséget vállalnia. S végül az is nyilvánvalóan a német külügy látványos sikere volt, hogy a megbékélés és az általános pacifizmus légkörében Berlin e valóban nagyszabású egyezményrendszer keretében – egyenrangú partnerként – visszatérhetett a nemzetközi diplomácia pódiumára.³⁰

A világháború utáni rendezés által generált általános feszültség jól érezhető oldódására alapozva Stresemann külpolitikai irányváltásának alappillére lett a német–francia közlekedés előmozdítása. E téren elkötelezett partnerre lelt francia külügyminiszter-kollégája, a már 1919-ben is az eltaposás helyett a megbékélést ajánló Briand személyében. E valóban nagy formátumú államférfiak közt – hozzájuk képest kevéssé nyitott hátországai ellenszélében – mély és őszinte emberi kapcsolat jött létre, mely a gazdaságilag amúgy is egymásra utalt két nép jövőbeli kapcsolatait illetően komoly reményekkel kecsegtetett. Mindebből Németország tagadhatatlanul profitált: a franciák már 1925 nyarán kiürítették a jóvátételi fizetés akadozása miatt megszállt német területeket, s 1926 őszén a Népszövetségbe is fölvetették Németországot (sőt, francia támogatással, annak legfőbb szervében, a Tanácsban is helyet kapott, imigyen elismerve hatalmi státuszát). Berlin természetesen a versailles-i rendezés mind újabb és újabb korlátozásaitól kívánt szabadulni, így Stresemann már az 1926-os népszövetségi ülészakon (Thoiryban) fölvetette Briand-nak a Rajna-vidék és a Saar-vidék (határidő előtti) teljes kiürítését. Cserébe számos gesztust tett. Azonnal csatlakozott az amerikai–francia kétoldalú örök barátsági szerződésnek induló, ám hamarosan 59 állam által aláírt, a háborút a nemzetközi politika eszköztárából kiiktató multilaterális biztonsági egyezményhez (Kellogg–Briand-paktum, 1928). A Népszövetség 1929. szeptemberi ülészakán (ez volt Stresemann utolsó szereplése halála előtt) támogatásáról biztosította a gróf Coudenhove-Kalergi-féle Páneurópa-mozgalom Briand általi felkarolását, egy a vám- és politikai határokat lebontó európai gazdasági-politikai integráció létrehozása érdekében. Szintén a franciákkal szembeni előzékenység bizonyítását szolgálta a német jóvátételi fizetés végleges rendezését előmozdító (már említett) 1929-es hágai konferencia tető alá hozása. E diplomáciai aktusok, alig egy évtizeddel a világháború után, rendkívül kedvező nemzetközi légkört teremtettek, s egyben a francia és német fél kölcsönös elégedettségét. Párizs a német anyagi források (a jóvátétel) további folyósításával biztosítottnak látta saját államháztartási hiányainak betömését, Berlin pedig végre lerázta a külső hatalmaknak a német gazdaság fölötti gyámkodását, sőt a szövetségesek már 1930 nyarán, nem várva meg a Ver-

³⁰ Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései*. Bp., 1983. 233–247.

sailles-ban megszabott határidőt, befejezték a Rajna-vidék teljes kiürítését. Stresemann külpolitikai irányváltása beérni látszott, az első érdemi nyereségek realizálódtak, a francia–német megbékélés ügye (amiért is Stresemann és Briand 1926-ban Nobel-békedíjat kapott) sínen volt – legalábbis az épp ekkor kirobbanó és majd mindent felkavaró nagy gazdasági világválságig (1929–1933).³¹

Minden – némiképp kényszerű – pacifizmusa és a kölcsönös megbékélésre való törekvés miatt eleve korlátozott érdekérvényesítő képessége dacára a stresemanni külpolitika távlatait, stratégiai céljait nyilvánvalóan a versailles-i rendezés revíziója képezte. Bizonyos kérdések esetében nem is volt szükség arra, hogy eleve *sub rosa* fogjon hozzá megvalósításhoz: a nemzetközi nagypolitikában egyenjogú státuszának visszaszerzésére, egyáltalán, politikai mozgásszabadságának újbóli biztosítására, továbbá a békeszerződésben nem elcsatolásra ítélt, mégis megszállás alatt tartott területeinek visszatérítésére vonatkozó emi-nens törekvését épeszű politikus még az ellenfelek részéről sem igen gondolhatta távlatosan meggátolhatónak. S valóban, ezek már a stresemanni korszak végére meg is valósultak. Ám az már egy egészen más kérdés volt, hogy miként viszonyulna az 1919-ben újrendezett Európa a „német béke” szellemiségét és keretrendszerét alapjában meghatározó törekvés (vagyis az erős Németország kezelhetővé gyengítése) érdemi megbolygatásához: a ténylegesen elcsatolt területek nemzetközi jogi státuszának megkérdőjelezéséhez, fegyverkezési egyenjogúság igényléséhez, összességében tehát a – korábban oly fenyegető – német nagyhatalom feléledéséhez. Nos, e tekintetben a berlini Külügyminisztérium [Auswärtiges Amt] már jóval visszafogottabb volt. Stresemann sokkal kifinomultabb taktikai érzékkel rendelkezett annál, semhogy a francia–német megbékélés oly látványos sikerei nyomán, nehezen visszaszerzett szalonképességét kockára tegye, s revíziós politikájának esetleges további – gondosan rejtett – célkitűzéseit idejekorán leleplezze.

Külügyi vonalvezetésének e taktikai elemét a békeszerződések revíziójában hozzá hasonlóan érdekelt, s így a kooperáció lehetőségével előhozakodó államok olykor már-már türelmetlen követelései ellenében is (lásd Magyarország) következetesen fenntartotta. Az elszakított német nemzetrészeknek a megmaradásukért vívott harcát a német külügy – persze fű alatt – támogatta ugyan, ám nem folytatott Anschluss-politikát Ausztria irányában és látványosan nem mutatott aktivitást a kelet-közép-európai utódállamok egymás közötti, illetve Németország felé meghúzott határainak megváltoztatására sem. E politika őszintesége a kortársak és az utókor szemében is nem egyszer megkérdőjeleződött. Nem minden ok nélkül. A Locarnóban nem kőbe vésett keleti határok egy későbbi, alkalmas időpontban történő megváltoztatása kapcsán még saját, a halála után nem sokkal kiadott napló-szemelvényei³² is utólagos spekulációkra adnak okot, ám amit aktív működése idején Stresemann ténylegesen megvalósított, annak kapcsán Ormos Mária találó megállapítását tekinthetjük időtállóan: „A német külügyminiszter, az egész korszak legkiemelkedőbb német politikusa a leghétségest akarta megvalósítani, és nem foglalkozott a lehetetlennel.”³³

³¹ Diószegi: *A hatalmi politika*, 338–345.

³² Gustav Stresemann: *Vermächtnis. Der Nachlass in drei Bänden*. I. Hrsg. von Henry Bernhard. Berlin, 1932.

³³ Ormos: *Németország története*, 120.

A magyar kártya leértékelődése

A weimari köztársaság korai szakaszának legfontosabb feladataival, a belső viszonyok rendezésével és a külső konszolidáció előkészítésével párhuzamosan sor került arra is, hogy a megváltozott keretfeltételekhez alkalmazkodva újragondolják Németország kapcsolatait a korábban oly fontos délkelet-európai térséggel, így a háború után immár ennek részeként értelmezett Magyarországgal is.³⁴ A két országnak ekkoriban nem voltak még közvetlen diplomáciai kapcsolatai. Nem is lehettek, hisz 1918-ig önálló magyar állam, ily módon önálló magyar külügyi apparátus nem létezett. A hivatalos érintkezések, nagykövetségi szinten, az Osztrák–Magyar Monarchia és a Német Birodalom között folytak, amit mindkét államban konzuli hivatalok segítettek. A Bécsben működő német nagykövetségnek a magyar birodalomfél fővárosába kihelyezett kirendeltségét Berlin 1872-ben főkonzulátusi rangra emelte. A budapesti német főkonzulátust irányító – amúgy gondosan válogatott, tehetséges és előkelő – diplomaták közül kiemelés érdemel a tisztségét 1909–1912 között ellátó, később a weimari köztársaság első külügyminisztereként a német békedelegációval Versailles-ba utazó (az aláírást viszont megtagadó), majd 1922-től az oroszbarát orientáció híveként moszkvai nagykövetségként szolgáló Ulrich Graf von Brockdorff-Rantzau. E korszak – ahogyan már korábban utaltunk rá – feszültségektől mentes, kiegyensúlyozott időszakot jelentett a német–magyar kapcsolatokban, maga a német diplomácia is úgy ítélte meg, hogy Berlin stabil szövetségesre lelt Magyarországon, mely külső és belső kockázati faktoraival semlegesítésében egyaránt Németország támogatására van utalva.³⁵

1918 ősze, az önálló magyar államiság – oly fájdalmas következményekkel együtt járó – megteremtése a kétoldalú kapcsolatokban komoly változásokat hozott. Egyfelől két szuverén (persze csak saját békeszerződéseik után azzá váló) állam diplomáciai kapcsolatairól van immáron szó,³⁶ amit az is jól jelez, hogy az egy évtizeden át a budapesti képviseletet irányító Fürstenberg-Stammheim gróftól Berlin 1921 októberében követi [Gesandter] rangra emelte.³⁷ Másfelől azonban a megváltozott nemzetközi koordinárendszerben a magyar fél Bismarck óta egyértelmű németorientációját mostanra kényszerű antantorientáció váltotta fel, egyedül ez biztosíthatta ugyanis – akár a megszűnés lehetőségét is alternatívaként állítva – az ország nemzetközi jogi státuszát, a külső konszolidációt. (Németország a Tanácsköztársaság rövid életű orientációváltása idején sem

³⁴ Az új külügyminisztériumi hierarchia magalkotásakor (1922) a császári külügy tematikus (politikai, gazdasági, jogi, stb.) reszortjait regionális tagolódás váltotta fel. Magyarország Súdosteuropa térségéhez került, amelyen belül mindvégig önálló referatúrát képezett, a térség többi államát ezzel szemben időről időre új – nem mindig konzekvensnek tűnő – országcsoportokba sorolták be. Vö. Hans-Paul Höpfner: *Deutsche Südosteuropapolitik in der Weimarer Republik*. Frankfurt, 1983. 94–95.

³⁵ Berthold Sutter: *Die innere Lage Ungarns vor dem ersten Weltkrieg in der Beurteilung deutscher Diplomat*. I–II. *Südostdeutsches Archiv* XIII (1970) 119–194., XIV (1971) 188–224.

³⁶ A magyar külügy intézményi megszervezéséhez lásd *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez, 1918–1945*. Vál., szerk., jegyz. Pritz Pál. Bp., 1994.; Uő: *A magyar külügyi szolgálat keletkezése és története 1930-ig*. In: uő: *Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok*. Bp., 1995. 37–56.

³⁷ A weimari korszak budapesti német követeiről lásd Höpfner: *Südosteuropapolitik*, 106–108.

merült fel igazodási pontként, a horizontot ugyanis teljességgel elfoglalta Szovjet-Oroszország.) Ám egyidejűleg Berlin „Magyarország-képe” is alapvető változáson ment keresztül. Ausztria–Magyarország oly kívánatos léte egyszer s mindenkorra szertefoszlott. Vele a Kárpát-medence egységes geopolitikai térségként kezelése is megszűnt az *Auswärtiges Amt* szemében. Német–Ausztria kapcsán (egyelőre még gondosan titkolt s kedvezőbb időkre átütemezett) tervek szövögetése vette kezdetét, Budapest azonban politikai jelentőségét tekintve kétségkívül leértékelődött, s inkább csak az instabilitást növelő rizikófaktorként³⁸ jelent meg – az amúgy továbbra is számos okból fontos – *Südosteuropa* térségében. A további viszonyulás kialakulatlanságáról árulkodva számos kérdőjel, kétség és bizalmatlanság tükröződik a budapesti német külképviselet által hazaküldött – magyarul is olvasható – jelentésekben.³⁹ Berlin Magyarország irányában tanúsított kezdeti passzivitása ugyanakkor, s ezt rögzítenünk is kell, korántsem a leértékelődésből, netán érdektelenségből fakadt, hanem saját mozgásterének korlátozottságából, gyöngeségéből. Azt egy percig sem felejtették, hogy a délkelet-európai jelenlét Németország számára elemi érdek, márpedig az antant által átalakított térségbe történő behatoláshoz – legyen az kulturális, gazdasági, idővel majd politikai természetű – Magyarországra feltétlenül szükség lesz.

1918/19 fordulóján, bár mindkét országban politikai kurzusváltás zajlott le, ami világos balra tolódásban manifesztálódott, a kétoldalú kapcsolatokat a feszültség légköre hatotta át. A megjósolhatatlan irányú folyamatok a korábbi kiszámítható magatartást és a tervezhetőséget nehezítették meg mindkét fél számára. Berlin nem egy barátságtalan incidenssel is szembesült magyar részről. A demarkációs vonalakat rögzítő, 1918. november 13-i belgrádi katonai konvenció a magyar területen tartózkodó német alakulatok internálását írta elő, s ezt a Románia felől hazainduló Mackensen-hadsereg esetében Károlyi Mihály – óriási belső botrányt kavargatva – meg is tette. A magyar lakosság körében erdélyi sikerei miatt igen népszerű agg tábornagyot (aki még azt is felajánlotta, hogy intakt csapataival megvédi Magyarországot a román betöréstől), Budapesten letartóztatták, s csak néhány nappal Kun Béla hatalomátvételét megelőzően, az antant misszióinak átadva, távolították el az országból.⁴⁰

Károlyi – antantbarát magatartásának bizonyítása céljából – a Németországtól való látványos távolságtartás politikáját követte, így még a konzuli-diplomáciai kapcsolatok megszakításának opciója is érdemben felmerült. Erre mégsem került sor, mert a szálak teljes elvágását egy felelős kormányzat nem vállalhatta föl: égető szükség volt ugyanis a Németországból érkező szénzállítások folyamatos biztosítására, s egyáltalán, a gazdasági kapcsolatok további fenntartására. De politikailag is értelmezhetetlen és a hazai közvélemény számára aligha kommunikálható lett volna egy efféle lépés a jelenlegi helyzetben, amikor Németország maga is baloldali fordulatot ment át és polgári demokratikus

³⁸ Berlin a térségre tekintve Magyarországot egy olyan államnak látta, „amelyet szomszédjaival leginkább a kibékíthetetlennek tűnő érdekellentétek, az örökös civakodás köt egybe.” Vö. Pritz Pál: A magyar–német viszony 1918–1945 között. In: *Újrakezdések*, 58.

³⁹ *A budapesti német főkonzulátus jelenti... Az 1918–1919-es forradalmak és az ellenforradalom német diplomáciai iratok tükrében.* Szerk. Tokody Gyula. Bp., 1989.

⁴⁰ A Mackensen-ügy kapcsán lásd Ormos Mária: *Padovától Trianonig*. Bp., 1984. 93–103.

alkotmány kidolgozásához kezdett. Ugyanakkor Németország sem akarta a szakítást. Budapesti főkonzulátusának fölszámolása a magyarországi német (tőke- és egyéb) érdekeltségek képviselőjének ellehetetlenülését hozta volna magával, nem is beszélve arról, hogy ez Berlint a délkeleti térséggel kapcsolatos egyik legfontosabb, rég bejáratott információ csatornájától fosztotta volna meg.⁴¹ Nem véletlen, hogy a német külképviselet ekkori jelentései épp e kérdéskör kapcsán kínálnak számos használható háttéranyagot a megfelelő stratégia kidolgozásához.

Fürstenberg-Stammheim – 1919. február 15-i, majd 16-i jelentéseiben – óvatos, mégis inkább megértő magatartást ajánl berlini feletteseinek a Magyarországot ért trauma és a polgári demokratikus kormányzat megítélése kapcsán: „Nincs szükség arra, hogy most elkötelezzük magunkat Magyarország mellett, és a szomszédaival kapcsolatos konfliktusokban állást foglaljunk. [...] De nem lenne célszerű Magyarországtól teljesen elfordulni. Bizonyosan előnyös lesz a jövőre vonatkozóan, ha most megértő magatartást tanúsítunk kétségbeejtő helyzete iránt és nem tesszük felelőssé az országot egy felelőtlen kormány magatartásáért.” Arra is rámutat: „Ajánlatos lenne, hogy a német sajtó ismét mérsékelje hangját Magyarországgal szemben és barátságos tónusban foglalkozzék vele. Különösen hálásan fogadnánk itt, ha valamelyik német újság alkalomadtán szimpátiát fejezne ki az iránt a nehéz küzdelem iránt, amelyet a magyarok most országuk integritásáért folytatnak. [...] A német fél Magyarország integritása melletti kiállása már csak azért is aggály nélkül indokolt, mert tekintetbe veszi a német álláspontot [Bleyer Jakab magyarországi német nemzetiségi mozgalomának integritásvédő törekvéseit – O. L.] ebben a kérdésben.” Berlinben az *Auswärtiges Amt* 1919. március 12-i belső állásfoglalása ugyanakkor aggályosnak érezte a magyar területi integritás érdekében javasolt kiállást: „Legalábbis kérdéses, hogy Magyarország újbóli megerősödése megfelel-e a német érdekeknek. [...] A románokkal és szerbekkel való végzetes ellentétek újra élednének. A csehekhez fűződő kapcsolataink még inkább megnehezülnének. Egy kicsiny és gyenge Magyarország viszont előreláthatóan arra kényszerülne, hogy Német-Ausztriára és ezáltal a német birodalomra támaszkodjék. [...] Ezért nézetem szerint politikai okokból nem ajánlatos kiállni a sajtóban Magyarország integritása mellett. Ez egyébként sem felelne meg a német nép érzéseinek, amelyet felizgatott a jelenlegi magyar kormány tőlünk való elszakadása és egész magatartása. [...] Más vonatkozásban a magyar nép melletti szimpátia-megnyilvánulások, melyek nem érintik a területi kérdéseket és bizonyos határokat sem lépnek túl, helyeselhetők, mivel mindig érdekünk lesz, hogy Magyarországgal – akár nagy lesz, akár kicsiny – a legjobb kapcsolatot tartsuk fenn, helyzetéből fakadóan ugyanis a Közél-Kelet irányába vezető területet képez.”⁴²

1919. március 21., vagyis a Tanácsköztársaság hatalomra jutása, újabb bizalmatlansági és elidegenedési tényezőt hozott a német–magyar kapcsolatokba. Berlinben a forradalmi változásokat levezénylő – a belső szakadás után jobboldalinak minősített – szociáldemokrácia önnön, a forradalmat „továbbvinni” igyekvő (szélső)baloldalával leszámolt

⁴¹ A budapesti német főkonzulátus, 52.

⁴² Az idézetek helye: A budapesti német főkonzulátus, 89., 93–94.

ekkorra,⁴³ s mivel ily módon megmentette Németországot a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalomra történő radikalizálódásától, az odahaza megakadályozott kísérlet magyarországi megvalósulását nemigen kísérte szimpátiával. Mégis azt látjuk, hogy kifelé feltűnően visszafogott magatartásba burkolózott. A magyar események ugyanis eltérően érintették Németországot bel-, illetve külpolitikai tekintetben. Ami az elsőt illeti, a weimari demokrácia konszolidációját igen kedvezőtlenül befolyásolták azok a tömegmozgalmak, melyeket a magyarországi kommün híre, biztatása, kapcsolatfelvételi törekvése még tovább gerjesztett, és (a brémai, illetve bajor tanácsköztársaságok formájában) exportálni is tudott. Ami viszont az utóbbit illeti, külügyi vonatkozásban igenis hasznosítható volt a magyarországi fordulat, merthogy a német diplomácia az antant által a béketárgyalásokon követett politika helytelen, sőt kontraproduktív voltát a következők konkrét példájával támaszthatta alá, így próbálván önmagára nézve több mérsékletet kicsikarni. Ez az ambivalens megközelítés az oka, hogy Károlyi polgári demokratikus kurzusának alapvetően kedvezőtlen megítélését követően az új, kommunista rezsim működését minden különösebb (támogató vagy elítélő) kommentár nélkül vette tudomásul a berlini kormányzat. A kapcsolatok fenntartásának útjába ugyan nem gördített akadályt, ám azok erősítésének magyar oldalról érkező próbálkozásait mindvégig elhárította.⁴⁴

1919 őszének eseményeire, a magyarországi kommünnek a szerveződő ellenforradalom általi megdöntésére a berlini külügy és budapesti képviselete már előre számított. A megnyugvás, a bizalom és az összehangolt partnerség kedvező légköre azonban mégsem köszöntött be. Ennek egyik alapvető okaként a vesztes háborút követően mindkét országban lezajlott forradalmi eseményekből való kibontakozás eltérő útját és irányát jelölhetjük meg. Németországban 1918 novembere után a politikai paletta mérsékelt baloldalának aktív közreműködése mellett polgári demokratikus államrend született, s e demokrácia minden belső instabilitása ellenére vitathatatlanul szalonképes államalakulatként igényelt és nyert is bebocsátást a békeszerződések révén újjáformált európai nagypolitikába. Ezzel szemben Magyarországon a régi rend polgári demokratikus irányú átalakításának kísérletét (és annak szélsőbaloldali kisiklását) radikális jobboldali visszarendeződés – nem mellesleg az egyik irányú terrort egy másik irányú terror – követte, márpedig a forradalmi események után jobbra tolódó Magyarország a maga saját hasonló eseményei után mindkét oldal szélsősége között egyensúlyozni próbáló Németország kormánya számára aligha kínálta a diplomáciai nyitás érdemi alternatíváját.

A „hatás–ellenhatás” mechanizmus alapján a belpolitikai erőterben jobb felé elinduló Magyarország a németországi belpolitikai események tekintetében analógiaként, mégpedig a szociáldemokraták által dominált „weimari koalíció” szemében a kedvezőtlen irányú elmozdulás analógiájaként mutatkozott. Annál is inkább, mivel a berlini kormányzat, a Németországgal folytatott béketárgyalások egyenes következményeként, odahaza is egyre kevésbé tudta feltartóztatni – Tokody Gyula szavaival – „az egész német politikai

⁴³ Vö. Tokody Gyula: *Németország 1918–1919*. Bp., 1980.

⁴⁴ *A budapesti német főkonzulátus*, 96–102.

élet fő tendenciáját, a versailles-i rendezéssel szemben fellángoló revansista nacionalizmust, és az azt képviselő politikai erők aktivizálódását”.⁴⁵ Ennek egyértelmű tünete volt az 1920. márciusi Kapp-puccs. E sikertelen hatalomátvételi kísérlet⁴⁶ megerősítette a weimari demokrácia konszolidálását irányító politikai erőket abban a meggyőződésükben, hogy pozícióikat immáron nem a forradalom további balra tolódása, hanem inkább a jobboldali radikalizmus veszélyezteti. Innen szemlélve az eseményeket, különösen kényes helyzetet teremtett a német–magyar kapcsolatokban – s bizony csöppet sem a kooperáció gondolatát erősítette – az a tény, hogy a Kapp-puccs néhány vezetője, valamint a (korábban említett) Erzberger-gyilkosság elkövetői a konzervatív nacionalista vezetésű Magyarországra menekültek. Berlin egyértelmű jelzésekkel válaszolt: leváltotta a Bethlen miniszterelnök iránt túlzott szimpátiát mutató Fürstenberg-Stammheim követet (aki amúgy is egyre kevésbé tudta véka alá rejtteni, hogy még a régi, a háború előtti konzervatív gárdához tartozván nehezen azonosul a demokratikus változásokon átesett Németország kormányának elvárásai-val), továbbá 1922-ben éles hangú jegyzékben tiltakozott Budapestről.⁴⁷

A vesztes háború utáni konszolidáció mindkét állam esetében megoldásra váró fontos problémája – és ismét csak az egymásétól eltérő válaszadásának példája – volt az államforma kérdése. Németországban 1918 novemberében kikiáltották ugyan a köztársaságot, s a következő év februárjában maga Ebert kancellár cserélte (nagy többséggel megválasztva) pozícióját a birodalmi elnökségre, ám a vele ellenséges konzervatív-revansista erők a nyíltan monarchista Hindenburg marsall mögé sorakoztak, aki az államforma-választást amúgy is csak átmeneti megoldásnak tekintette: a lappangó konfrontációt voltaképp a Kapp-puccs leverése vette csak le a napirendről. Ezzel szemben Magyarországon az inga kezdeti balra lendüléséből visszatérve maga a köztársasági államforma is diszkreditálódott, s a monarchikus forma helyreállítása következett be, komoly nemzetközi bizonytalanságot gerjesztve az esetleges Habsburg restaurációs kísérletek tekintetében. Márpedig ez – a kisantantállamok mellett – Berlint is aggodalommal töltötte el, mert az egykori Monarchia két tagállamának esetleges újbóli egymásra találása (*horribile dictu* perszónalunióra lépése a régi dinasztia irányításával)⁴⁸ akadályt gördíthetne a hosszabb távon jó eséllyel Németország ölébe pottyánó Ausztria jövőjét illető német tervek útjába. Az *Auswärtiges Amt* ebből a szemszögből is feszült figyelemmel követte a magyar belpolitikai eseményeket, s noha budapesti kirendeltsége arról értesítette, hogy „a magyar nép mind belső beállítottságát, mind pedig külső magatartását tekintve barátságos a királysággal szemben”,⁴⁹ alighanem a köztársasági államforma nyugtatta volna meg igazán. Ám lépésekre a rendezés végeredményének ismeretében sem kényszer-

⁴⁵ Uo. 143.

⁴⁶ Wolfgang Kapp és Walther von Lüttwitz tábornokok puccskísérletére lásd Kerekes: *A weimari köztársaság*, 74–81.

⁴⁷ Romsics: *Magyarország helye, 189. A magyar kormányzat és a német szélsőjobb kapcsolatára lásd Höpfner: Südosteuropapolitik*, 218–223.; Gulyás László: *A Horthy-korszak külpolitikája. I. Az első évek 1919–1924.* Mária-besnyő, 2012. 41–46.

⁴⁸ Kerekes Lajos: *A Habsburg-restaurációs kísérletek és az osztrák–magyar viszony 1921-ben. Századok* 110 (1976) 3–50.

⁴⁹ Fürstenberg-Stammheim jelentése. Budapest, 1919. augusztus 19. In: *A budapesti német főkonzulátus*, 162.

rült, ehelyett csupán a Tanácsköztársaság iránti magatartásához hasonló passzív bizalmatlansággal szemlélte az események alakulását.

Burgenland kérdése azonban, túllépve a pusztá bizalmatlanságon, immár tényleg világos érdekellentétet jelentett a két ország kapcsolatában. A vitathatatlanul túlnyomórészt németek által lakott Nyugat-Magyarország Ausztriához kerülése Németország számára is előnyösnek tűnt. Nemcsak azért, mert az újonnan kialakuló népiségi terminológia szerint az itteni populáció – mint „határmenti németiség” [Grenzdeutschtum] – fokozottan védendőnek, konkrétan a német *Volksboden* részének számított, de azért is, mert az Anschluss távolabbi perspektívájában gondolkodva egy, a szóban forgó területtel szembe fordított Ausztriát vehet majd birtokába. Nem véletlen tehát, hogy még a nagy-magyarországi németiség felaprózódásától és ezáltal felgyorsuló asszimilációjától féltő – német részről nagyra tartott – Bleyer Jakab is (aki négy egymást követő magyar kormányban volt a kisebbségügyi minisztere) hasztalan kilincselte Berlinben, bizonygatni akarván, hogy német szemszögből is micsoda fontossággal bírna az intakt és erős öntudatú nyugat-magyarországi német tömb meghagyása Magyarországnál az amúgy is megcsappant és fejletlen népi öntudatú csonkaországi sváb közösség megmentése érdekében.⁵⁰ A magyar kormányoknak a vitatott terület sorsát véglegesen rendező döntést szabotáló magatartása, túl az osztrákok területi nyereségének akadályozásán, már csak azért is szembement Berlin eminenens külpolitikai érdekeivel, mert a további akadékoskodás és vele a nemzetközi bizonytalanság akár még odáig is vezethet, hogy az antant döntéshozói felkarolják a csehszlovák–jugoszláv korridor létesítésének ötletét (így elválasztva egymástól Ausztriát és Magyarországot). E megoldás viszont az Anschluss-szal számoló Németországot is bekerítené egyúttal, és tartósan elválná őt a hőn áhított délkeleti expanzió lehetőségétől. Mindez a német diplomácia által mérlegelt lehetőségek közül a legrosszabb forgatókönyvet jelentené.⁵¹

A Stresemann-féle külügyi kurzus megfontolásai Magyarország irányában

A weimari köztársaság korai, nemzetközi elszigeteltségben töltött időszakát követően, 1923-tól Rudolf Stresemann vette kezébe a berlini *Auswärtiges Amt* irányítását, aki – mint láttuk – a kardcsörtető revizionizmus tudatos mellőzésével is képes volt komoly sikereket felmutatni a békeszerződés által okozott méltánytalanságok orvoslásában.

Stresemann, híven másutt is alkalmazott irányvonalához, Magyarországgal és a térség egészével kapcsolatban is a kivárás és csöndes építkezés politikáját alkalmazta a hangoskodás helyett. A láncok lerázásában hasonlóképp érdekelt Budapest részéről ezért voltaképp nem is csodálható a mutatott érdeklődés mértékét övező értetlenség és a fokozott aktivitást

⁵⁰ Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, 1998. 41–42.

⁵¹ A Burgenland-kérdésre lásd Soós Katalin: *Burgenland az európai politikában 1918–1921*. Bp., 1971.; Tóth Imre: *Nyugat-Magyarország és Burgenland a német külpolitikában (1922–1939)*. *Századok* 138 (2004) 1327–1360.; Gulyás: *A Horthy-korszak külpolitikája*, 107–119.; Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Bp., 2001. 222–226.

sürgető türelmetlenség. Hisz nem ehhez szokott hozzá a vilmosi Németország részéről a világháború előtt és alatt. A magyar kormányzat azonban nem számolt Berlin mozgásszabadságának korlátozottságával, sem pedig a német külügy – kényszerű – új prioritásaival: a megbékélés Franciaországgal és a szuverenitás (a jóvátételi kérdéssel összekötött) megszerzése a revízió megvalósításához szükséges erőgyűjtés időszakában jó okkal élvezett elsőbbséget a térségben újjáélesztendő német expanzióhoz képest. Aligha véletlenül érzi úgy Romsics Ignác, hogy Stresemann-nak a nemzetközi terminológiában használatos *Erfüllungspolitik*-jét „némileg félrevezetően [tartják] ’teljesítési’, illetve ’megbékélési’ politikának”, így ehelyett ő inkább a „felkészítési politika” kifejezést alkalmazza.⁵²

Ami pedig Budapest értetlenségét illeti annak kapcsán, hogy miért mutat Berlin látványos passzivitást (akár még saját korábbi pozícióit sem kellő eréllyel védelmezve a térségbe behatoló, s azt a francia biztonságpolitika részeként átalakító rendezés ellenében), és miért nem ragadja meg a magyarok által a revíziós szövetség reményében odanyújtott kezdet, nos, valójában épp e kérdés világít rá legjobban a két kormányzat alapvetően különböző nemzetközi horizontjára, a világháború után levont következtetések eltérő mivoltára, s főként a Budapest térségbeli helyét és önmeghatározását illető elképzelések inkompatibilitására. Korábbi pozícióinak és középhatalmi szerepkörének tovatűntét, a „Kárpát-medencei magyar gondolat és a Szent István-i állameszme” eltaposását, ezzel pedig történelmi hivatásként értelmezett primátusának ignorálását sem a magyar közvélemény, sem a politikai vezetés nem volt képes tudomásul venni.⁵³ Amikor pedig az új erőviszonyok folytán előállott tényeket még a barát és fegyvertárs Németország kijózanító magatartásából is kiolvasni kényszerült, akkor – tehetetlenségében kívülről tragikomikusnak ható – „sértett alapállást vett fel”. Márpedig Németország szemében – saját revíziós, illetve általános térségbeli érdekeit szem előtt tartva – mindez aligha erősítette az összehangolt fellépés iránti elköteleződést. Berlin, érthető módon, politikai nonszensznek tartotta, hogy a magyar hatalmi elit „a kisállamiságot provizóriumként fogta fel, és lélekben továbbra is a magyar birodalmi gondolat rabja maradt, többnyire egyenrangú vagy kvázi egyenrangú partnerként, de legalábbis – a szomszédos államok viszonylatában – *primus inter pares*ként próbált közeledni a német vezetéshez, és szinte magától értetődőnek tartotta, hogy [...] Németország Magyarország segítségére siet [...]. Törvény-szerű volt tehát, hogy csalódnia kellett.”⁵⁴

Csalódását ugyanakkor nem csupán szubjektív tényezők, a magyar–német sorsközösségre vonatkozó (téves illúziókon nyugvó) retorikai nyilatkozatok hűvös berlini fogadtatása, illetve a világháborút követő rendezés felrúgásában amúgy érdekelt Németországgal való egyenetlen partnerség, vagyis az „erők aszimmetriája”,⁵⁵ okozták, hanem objektív tapasztalatok is, nevezetesen Berlin önérdekű és a magyar igényekkel korántsem harmonizáló térségképe. Stresemann világosan látta a térség egészenek instabilitását előidéző

⁵² Romsics: Magyarország helye, 187., 182.

⁵³ Vö. Teleki Pál: Történelmi fejlődésünk sajátosságai. (Előadás. Nationaler Klub [Berlin], 1931. január 12.) Közli: Teleki Pál: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Szerk. Ablonczy Balázs. Bp., 2000. 249–266.

⁵⁴ Az idézetek helye: Romsics: Magyarország helye, 187.

⁵⁵ Gerhard Seewann: *A magyarországi németek története*. I–II. Bp., 2015. II. 221.

alproblémát, vagyis a magyarok és az ő féken tartásukra szerveződött kisantantállamok feloldhatatlan konfliktusát, s bár utóbbiak (mint a versailles-i biztonsági rendszer kihe-lyezett pillérei) a francia befolyást testesítették meg a térségben, így kimondott szimpá-tiát nemigen ébresztettek Berlinben, mégis e diadalmasan megszülető győztes utódállamok – egyenként és politikai közösségként is – fontosabb tényezőnek bizonyultak a német távlati elképzelésekben, mint az összeomlott és belső önsajnálathoz fordult, rizikóténye-zőként megjelenő Magyarország.⁵⁶ Épp a kisantanthoz fűződő viszony, a kapcsolatok nor-malizálására irányuló berlini törekvés okozta a legkeserűbb csalódást a magyarok számára. Ők ugyanis a fojtogató gyűrű széttörését tekintették a magyar feltámadás előfeltételének, míg a német külügy, elfogadva e szövetség nemzetközi stabilitást erősítő létét, csupán annak politikai felhígításában, a francia bekötöttség németorientációvá alakításában volt érdekelt, és minimális célként ezen államok zárt (Németország kihagyásával történő) gazdasági együttműködését próbálta zátonyra futtatni – persze a kétoldalú kapcsolatok zökkenőmentes fenntartása mellett.⁵⁷

Mindez egyben azt is jelentette, hogy a térség destabilizálására és Németországnak az új államalakulatokkal folyamatosan normalizálódó kapcsolatai átértékelésére irányuló magyar próbálkozások úgyszólván lepattantak Stresemann külügyi apparátusáról. Így történt ez már 1923-ban is, amikor Bethlen miniszterelnök politikai együttműködést cél-zó javaslatával Windischgrätz Lajos herceg kereste föl az *Auswärtiges Amt* vezetőjét. A Stresemann által adott – e tanulmány címéül is választott – válasz kiábrándító volt: „Nein, lieber Fürst, nach Außen hätte ein Zusammengehen wenig Sinn, denn ein Blinder und ein Lahmer erreichen nicht viel, wenn sie sich verbinden!” [Nem, kedves herceg, mi-vel egy vak és egy béna, ha összefognak, nem sokat tudnak elérni, a külpolitikai együtth-aladásnak kevés értelme volna!]⁵⁸ A magasabb szintről, személyesen Bethlen részéről érkező tapogatózási kísérlet (1925-ben) hasonlóan egyértelmű elutasításra talált. A ber-lini külügyi adminisztráció belső feljegyzései nemigen hagynak kétséget a német–magyar kooperáció időszerűtlensége tekintetében. „Németországnak, bármennyire is megértjük és osztjuk itt Magyarországnak a régi magyar birodalom feldarabolása felett érzett fájdalmát, aligha fűződik közvetlen érdeke Magyarország regenerációs törekvéseihez.”⁵⁹ Arról van ugyanis szó, hogy „egy túl szoros együttműködés Magyarországgal nagyon

⁵⁶ Budapest térségbeli pozícióját illetően Pritz Pál kijózanítóan fogalmaz: „A két háború közötti Németor-szágnak sem a polgári demokratikus weimari, sem a nemzetiszocialista alakzatában sem volt kimondottan magyar-, hanem csupán dél-kelet-európai politikája. Másfajta leegyszerűsítésekkel szemben hangsúlyoz-andó, hogy a trianoni Magyarország is jóval több, mint huszadrangú szereplője a berlini sakkasztábnak, ám az a nagy fontosságú pozíció, amely messze nem csupán Hóman Bálint írásaiban és gondolatvilágában, hanem politikustársai elgondolásaiban is olyannyira karakterisztikusan jelen volt, a valóságban egyáltalán nem létezett.” Pritz: Hóman Bálint, 103.

⁵⁷ Eiler Ferenc: Németország Duna-völgyi politikája 1920–1938. In: *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Szerk. Fedinec Csilla. Bp., 2002. 40.

⁵⁸ Vö. Ludwig Windisch-Graetz: *Helden und Halunken. Selbsterlebte Weltgeschichte 1899-1964*. Wien, 1967. 143. Magyar nyelven egyelőre még csak a herceg világháborús és az 1918/19-es forradalmak alatti tevékeny-ségéről írott naplójegyzetei olvashatók – Gali Máté jegyzeteivel és utószavával. Lásd Windisch-Graetz Lajos herceg: *Küzdelmeim*. Bp., 2018.

⁵⁹ Idézi Eiler: Duna-völgyi politika, 42. 22. j.

meggondolandó, mert ez megterhelne bennünket a Csehszlovákiának, Romániának, Jugoszláviának és Ausztriának juttatott területrészek visszaszerzésére vonatkozó magyar kívánásokkal.”⁶⁰

Az évtized második felére Budapest taktikát váltott, s az addigi, pusztán Németország jóindulatú hozzáállásában reménykedő revíziós horizontját kiszélesítve – a délkelet-európai térség erőviszonyainak újjárendezésében saját törekvései folytán érdekelt – Rómához fordult. Az 1927-ben megkötött olasz–magyar örök barátsági szerződés (a magyar revíziós külpolitika első érdemi sikere) újra lehetőséget adott arra, hogy a magyar vezetés, külügyi pozícióiban lényegesen megerősödve, a konkrét politikai együttműködés ajánlatával keresse meg Berlint. A német–olasz–magyar–osztrák regionális blokk létesítésével kapcsolatos 1927–1928-as magyar próbálkozások azonban a régió nyugalmanak megőrzését prioritásként (legalábbis a német fél érdemi megerősödéséig akként) tekintő Berlin ellenállásán megbuktak. Felrúgni a térség erőviszonyait, ezáltal pozíciókhoz engedni ott a mind aktívabb külpolitikát folytató Rómát, továbbá alapvetően magyar célok szolgálatában maga ellen hergelni a kisantantállamokat, ami a francia biztonságpolitika megtámasztásaként nyilván visszaütne Németország nyugat-európai szalonképességére, s így a nagyhatalmak akár még további biztonsági garanciákat is („keleti Locarnót”) követelhetnének? Mindez aligha állhatott az *Auswärtiges Amt* érdekében. „Az Olaszország–Magyarország kombinációba való bekapcsolódásról – informálta budapesti követségét Stresemann – [...] szó sem lehet.”⁶¹

Noha a konkrét politikai kooperáció gondolatától – nemcsak Budapest, de a térség többi államának irányában is – Stresemann egészen haláláig elhatárolódott,⁶² és általánosságban is távolságtartásra törekedett az egymással acsarkodó kisállamok külpolitikai csatározásaitól, a délkelet-európai német érdekek szolgálatában, eleinte csupán a külgazdaság-politika révén, azért következetes lépéseket tett. Épp ez volt ugyanis az a terület, ahol a kapcsolatok lehető legszorosabbra fűzésére még a szűkre szabott nemzetközi mozgástérben is nyílt lehetőség, nem is beszélve a háború előtti és alatti – korántsem feledésbe merült – Mitteleuropa-tervek tradíciójának gazdasági vetületeiről. A térségnek a weimari Németországban is, hasonlóan a korábbi időszakhoz, „egyfajta erő tartalék szerepet szántak”,⁶³ márpedig a gazdasági behatolás tudvalévően egyéb irányú befolyásszerzésnek is megágyazhat, amellett hogy a gazdaság hazai izmosodását is segíti, ami végeredményben a nemzetközi porondon hoz pozícióerősödést. Németországnak gazdasága erejével kell külpolitikát csinálnia – vélekedett Stresemann.⁶⁴

⁶⁰ Idézi Romsics: Magyarország helye, 188.

⁶¹ Uo. Lásd még Eiler: Duna-völgyi politika, 39., 42., valamint Bethlen olasz–német közvetítésének kontextusában: Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Bp., 1988. 112–113.

⁶² A magyar mellett a jugoszláv és a román diplomácia által a kapcsolatok szorosabbra fűzésére tett javaslatok (1927, illetve 1928) szintén elutasításra találtak. Vö. Eiler: Duna-völgyi politika, 38–39.

⁶³ Németh István: Német Közép- és Délkelet-Európa-tervek a weimari köztársaság éveiben (1919–1933). (Grotius Közlemények 2013) 6. http://www.grotius.hu/doc/pub/XRTDWV/2013-02-06_nemeth_istvan_nemet-kozep-es-delkelet-europa-tervek.pdf. (A letöltés ideje: 2018. szeptember 18.)

⁶⁴ Eiler: Duna-völgyi politika, 45.

Ennek jegyében a térség államaival a békerendezés után helyreállított – az újonnan alakultak esetében ekkor fölvelt – diplomáciai kapcsolatokkal párhuzamosan szinte azonnal, Magyarország esetében már 1920-ban, a legnagyobb kedvezmény elvét érvényesítő kereskedelmi szerződéseket kötött. A térségbeli államok, még az egyezményt a legkésőbb (1928-ban) aláíró Románia is, hamar egyoldalú függésbe kerültek Németországtól, amelynek külkereskedelmi forgalmából Jugoszlávia, Magyarország, Románia és Bulgária csupán tizedszázalékokkal vette ki részét, ellenben Németország részesedése a szóban forgó államok kivételében már az 1920-as évek végére hatalmas (némelyiknél 1/3 közeli) arányt ért el.⁶⁵ Közülük Magyarország – a korábban tárgyalt kedvezőtlen politikai aspektusokra ráerősítve – immár gazdasági tekintetben is másodrendű, csupán piacként és mezőgazdasági beszállítóként szóba jöhető szerepkörbe kényszerült: Berlin szemében a keleti és déli szomszédjai nála minden tekintetben (ám főként természeti kincseik folytán) fontosabb partnernek minősültek.

Sajnos még e mezőgazdasági beszállítói szerepkört is megingatták a németországi agrárprotektionista érdekkörök által 1925-ben kikényszerített vám- és állategészségügyi szigorítások, melyek révén minimálisra szűkült a magyar élőállat-export, még tovább rontva magyar szempontból a kétoldalú kereskedelmi forgalom egyenlegét. Az 1920-as évek közepétől Budapest rendszeresen kérte a kereskedelmi kapcsolatok felülvizsgálatát, ami elől Berlin, saját szempontjából gyümölcsözőnek tartva a fennálló helyzetet, mindig kitért.⁶⁶ Csak Stresemann halálát követően sikerült olyan egyezményeket kötni (1931, 1932, 1934), melyek révén a német piac a magyar agrártermékek előtt megnyílt. Az új szabályzással életbe lépő, úgynevezett klíring-rendszer (a német ipari késztermékek és a magyar agrártermékek cseréjének készpénzmentes pénzügytechnikai lebonyolítása) azonban Magyarországot még inkább ráutalt és kiszolgáltatott helyzetbe hozta, s mivel kintlévőségeit nem pénzben ellentételezték, a más országokkal való kereskedelme megnehezült, így kínálatában egyre inkább alkalmazkodni kényszerült a német fél igényeihez és elvárásaihoz. Fokról fokra gazdasági függésbe került. Az 1929-es 11%-ról 1936-ra 25%-ra emelkedett Németország részesedése a magyar exportban, ez aztán még tovább kúszott 1939-ben 50%-os, 1944-ben pedig már 70%-os arányra. A második világháború idején az ellentételezések is elakadtak, így a Budapesttel szembeni német eladósodás, ami 1939-ben 54 millió birodalmi márkára rúgott, 1943 végére átlépte az egymilliárdot. Ez a Magyar Nemzeti Bank 1947-es beszámolója szerint a magyar GDP csaknem 1/3-át tette ki.⁶⁷

Hasonlóan erős érdekérvényesítési eszköz volt Berlin kezében Magyarországgal szemben a nemzetiségi kártya kijátszása. A német kisebbségek támogatásának kérdése a berlini külügy szemében a békeszerződést követően stratégiai kérdéssé emelkedett. A bismarcki korszak hivatalos politikájával szemben, amikor – mint láttuk – az államközi kapcsolatokat nem kívánták megterhelni a német ajkú kisebbségek ügyének napirenden

⁶⁵ Vonatkozó adatsorokat és táblázatokat hoz Höpfner: *Südosteuropapolitik*, 389–396.; Németh: Délkelet-Európa tervek, 6–7.; Eiler: Duna-völgyi politika, 46–47.

⁶⁶ Fejes Judit: *Magyar–német kapcsolatok 1928–1932*. Bp., 1981. (Értekezések a történeti tudományok köréből 93) 26–55.

⁶⁷ Seewann: *A magyarországi németek*, II. 222–223.

tartásával, mostantól többé már nem tekintették egy adott állam belügyének német kisebbségei sorsának alakítását. 1919 után nemcsak a németiség összetartozásának tudata, de a leszakított nemzetrészekért való felelősségvállalás gondolata is fölerősödött. Ráadásul nem kizárólag – az új terminológia szerinti – határmenti németiség [Grenzdeutschtum], hanem a távolabbi, korábban nem is a Német Birodalomhoz, hanem Magyarországhoz tartozó *Auslanddeutschtum* is jelentőséggel, gyakorlati haszonnal bírt: Berlin számára kedvező irányba befolyásolhatta az adott állam belpolitikai közéletét. Nem véletlenül állított fel az *Auswärtiges Amt* már 1920-ban egy „kulturális osztályt”, az úgynevezett *auswärtige Kulturpolitik* (külső kulturpolitika, vagy másképpen kulturális külpolitika) koordinálására. Ennek az volt a feladata, hogy a külföldi németiséggel való kulturális kapcsolattartás címén politikai célokat mozdítson elő.⁶⁸ Stresemann maga is úgy gondolta, hogy a német kisebbségek támogatása a német politika fontos feladata, sőt úgy nyilatkozott, hogy a „külföldi németiség védelmét, annak a 10–12 millió törzstársát, akik most idegen iga alatt idegen országokban élnek”, a német külpolitika második legfontosabb feladatának tekinti, rögtön a jóvátételi kérdés rendezése mögött, ám még a „keleti határok kiigazítása” előtt.⁶⁹

A kisebbségvédelem alapjainak lefektetése tehát egyfajta középtávú előrendelkezés volt, a jövőbeli politikai behatolást előkészítő fontos felület megnyitása. Maga Stresemann azonban, különösen a Népszövetségbe való belépés után, a szokott óvatosságával kezelte a német kisebbségek kérdését. Sikeresen keltette azt a látszatot, mintha a kisebbségpolitika csupán a német külpolitika mellékszálaként futna. Az elszakított német néprészekről való gondoskodás – a főntebb vázolt stratégiai célok mellett – nem melleleg praktikus haszonnal is járt a belső elégedetlenség leszerelésében, „kitűnő villámhárítónak bizonyult, mikor a jóvátételi tárgyalásokról el kellett terelni a közvélemény figyelmét”.⁷⁰ Ugyanakkor diplomáciai szinten is a korrekt s a nemzetközi normákat betartó magatartást sugallta azáltal, hogy a német kisebbségekkel kapcsolatos, megvitatásra váró ügyeket kardcsörtetés helyett a legitim nemzetközi szervezetek (köztük a kisebbségi nemzeti közösségek érdekképviselői szerveként 1925-ben felállított Európai Nemzeti Kisebbségek Kongresszusa)⁷¹ munkájába bekapcsolódva kezelte. S végül mindvégig a Stresemann-éra külső arculatát javította az arra való tudatos törekvés is, hogy a német kisebbségekkel kapcsolatos kérdések semmiképp se mérgezzék a térségbeli államokkal, így Magyarországgal fenntartott kétoldalú kapcsolatokat.⁷²

A történeti Magyarország utolsó (1910-es) népszámlálása mintegy kétmilliósi – a lakosság 1/10-ét kitevő – németiséget regisztrált. A trianoni diktátummal ezek csaknem 3/4-e kikerült Budapest fennhatósága alól, és a csonka országterületen visszamaradt 550 ezres német ajkú lakossághoz képest lényegesen megváltozott (számos tekintetben jobb) körülmények között élte az életét. A kisantantállamok kormányai ugyanis az ottani magyar-

⁶⁸ Tilkovszky Loránt: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989*. Bp., 1989. 38–43. Az *Abteilung VI (Kulturabteilung)* kapcsán lásd még Höpfner: *Südosteuropapolitik*, 95–97.

⁶⁹ Seewann: *A magyarországi németek*, II. 229.

⁷⁰ Eiler: *Duna-völgyi politika*, 44.

⁷¹ Eiler Ferenc: *Nemzetközi kisebbségi kongresszusok a két világháború között*. *Regio* 7 (1996) 3. sz. 137–164.

⁷² A weimari külpolitikának a német kisebbségek védelmével kapcsolatos stratégiájához lásd Höpfner: *Südosteuropapolitik*, 303–342., szűkebb magyar vonatkozásban 329–342.

ság iránt tanúsított határozott keménységük kontrasztjaként érezhetően kedvezményes elbánásban részesítették (már amennyiben ez nem sértette kifejezetten az adott ország anyanemzetének érdekeit) a helyi német lakosságot. Ez a magyarok és németek érdekközösségének, s így egymásra találásának veszélyét volt hivatott kikapcsolni, egyszersmind a magyarokéval párhuzamosan fellángoló német irredentizmus lehetőségét is hatástalanítani igyekezett. Még a német nemzeti öntudat megerősödését sem gátolták, hisz ez is gyengítette a korábbi magyar pozíciókat. Anyanyelvű népiskolákkal, sőt közép- és felsőoktatási intézményekkel rendelkeztek, önálló gazdasági szövetkezetek és pénzintézetek, kulturális egyesületek álltak rendelkezésükre, sőt német politikai pártjaik is voltak, még hozzá benn a parlamentben. Asszimilációjuk veszélye tényleg eltűnni látszott. Ezzel szemben Magyarországon a „hálátlan nemzetiségek” ellenséges hozzáállással szembesültek, a nemzetiségi népiskolák sorvasztása zajlott (közép- és felsőfokú intézményekről szó sem lehetett), a nemzetiségi alapú politikai szervezkedést pedig egyenesen irritációként fogta volna fel a magyar közélet.⁷³

Nem meglepő tehát, hogy a külső támasz után néző hazai német mozgalom, valamint a kisantant-országokbeli masszív német közösségek és a német nép veszélyeztetett tömbjeit felkaroló berlini kormányzat hamar szövetségre léptek. Utóbbi budapesti követségét a német mozgalommal való szoros kapcsolattartásra utasította, a magyar vezetéshez pedig jegyzékben fordult, hogy az a területén élő német nemzetiség helyzetét kielégítően rendezze. A kisantantállamok német kisebbségei – egymással egyeztetett – nyilatkozatot adtak közre, eszerint az ottani magyar kisebbségekkel semmiféle együttműködésre nem hajlandók addig, amíg a magyarországi véreik iránti elbánás nem változik meg. S még a német közösségek nemzetközi szervezete (Európai Német Kisebbségek Bizottsága, a későbbi Európai Német Népcsoportok Szövetsége)⁷⁴ is Budapest fejéhez vágta, hogy ne várjon sikert az elszakadt nemzetiségek visszaédesgetése terén, amíg azok új helyükön, a kisantantállamokban kedvezőbb helyzetben vannak. Mivel Magyarország zsarolhatósága – mind revíziós törekvései, mind az utódállamokbeli magyarság és a többi kisebbség együttműködése kapcsán – nyilvánvaló volt, a német–magyar kapcsolatokban egy újabb illeszkedési és alárendelődségi tényezőre derült fény, amit Berlin, különösen az 1930-as évek második felétől, skrupulusok nélkül ki is használt.⁷⁵

Kitekintés a Stresemann utáni weimari korszakra

A kétoldalú kapcsolatokra, s általában véve a német külpolitikai gondolkodásra vonatkozó szakirodalomban egyetértés uralkodik arra vonatkozóan, hogy Stresemann halálával (1929) alapvető változás állt be Berlin külügyi stratégiájában. A baloldali dominanciájú

⁷³ Tilkovszky: *Hét évtized*, 46–48.

⁷⁴ A szervezet 1922 októberében alakult Bécsben, a – magyarok iránt nem épp barátságos – erdélyi szász Rudolf Brandsch és az észtországi német Ewald Ammende vezetésével. Célja a német kisebbségek politikájának egymással és Németországgal való összehangolása.

⁷⁵ Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)*. Bp., 1967.

„weimari nagykoalíciót” egy leplezetlenül nacionalista irányvonal váltotta fel: Brüning kormányában az *Auswärtiges Amt* arcukat már Curtius (a miniszter) és Bülow (az államtitkára) formálta. Ellentétben a versailles-i kereteket inkább nem bolygató Stresemann-nal (aki világháborús „ellenségből” Németországot a nemzetközi válság leküzdésében érdekelte „szövetségessé” léptette elő, s így visszavezette a szalonképes európai államok közé), az új kormány módszert váltott: a békeszerződésekkel felállt nemzetközi rendszer egészét nyilvánította – retorikájában is – ellenséggé, és annak megdöntése révén kívánta nem is titkolt célját, a revíziót elérni. Mindettől a magyar kormány fokozottabb külpolitikai aktivitást remélt és a magyar revíziós törekvések felkarolását. Az előbbit illetően nem is csaldótt, az utóbbi illúzió azonban, feledtetve az 1920-as évtized kiábrándító kudarcait, a később oly tragikus véget érő spirálba torkollott. Az időközben megerősödő Németország kizárólagos „gravitációs központ” gyanánt egyre erősebben magához vonzotta a hozzá képest egyenlőtlen partner Magyarországot, és e függés, a szemlátomást korlátozó külpolitikai és gazdaságirányítási mozgásszabadság, voltaképp előkészítette a Harmadik Birodalom szatellitállamának későbbi szerepkörét. Márpedig a fejlődésnek ez az iránya (még ha a történeti közgondolkodás gyakorta meg is feledkezik erről) már 1933-at, vagyis Hitler hagyományosan korszakhatárként értelmezett hatalomra kerülését megelőzően kezdetét vette: a Stresemann halála után még hátralévő rövid weimari időszak épp ezt alapozta meg.⁷⁶

A megújult külpolitikai doktrína Magyarország irányában is gyorsan kifejezést nyert. Süllyesztőbe kerültek Stresemann korábbi, oly leforrázóan ható elutasító megnyilatkozásai a revíziós együttműködést illetően. Ő a már idézett hasonlatával (a vak és a béna egymásnak nyújtott segítsége kapcsán) ugyanazt mondta Windischgrätz Lajos hercegnek 1923-ban, amit majd más szavakkal Kánya Kálmán berlini magyar követnek is megismétel 1928-ban, azaz hogy „[...] egy állam egy másikkal, éppen úgy, mint egyik ember a másikkal, csak akkor tud segíteni, ha ő maga már ismét egészen egészséges és visszanyerte erejét”. Egyetérthetünk Romsics Ignáccal, aki megállapítja, „Budapesten ezt úgy lehetett és kellett volna dekódolni, hogy mindaddig, amíg a minimális német követelések [...] nem teljesülnek, Németország keze külpolitikailag kötve van, és nem várható tőle a magyar revízió támogatása”.⁷⁷ A magyar közvélemény és a magyar külügyminisztérium azonban nem ezt a hozzáállást várta Berlinton, aminek az együttműködésben kudarccokat hozó évtized végére kitapintható következményei lettek. A kétoldalú kapcsolatok érezhetően hűvössé váltak, a magyar diplomácia pedig (Berlinre nyomást gyakorlandó) újra a francia kapcsolatok felélesztésével kísérletezett. Nem véletlen sürgetett a budapesti német képviselő (von Schoen követ jelentéseiből követhetően) a kapcsolatok normalizálását célzó lépéseket, köztük akár még Bethlen miniszterelnök berlini látogatásra történő meghívását is, amire a megelőző évtizedben nem kívántak sort keríteni. Brüning végül 1930 novemberében csakugyan vendégül látta Bethlent,⁷⁸ és a megváltozott német külügyi doktrína

⁷⁶ Seewann: *A magyarországi németek*, II. 221.; Romsics: *Magyarország helye*, 193.

⁷⁷ Az idézetek helye: Romsics: *Magyarország helye*, 189.

⁷⁸ A miniszterelnök útját a magyar szakirodalom „kifejezetten eredményes látogatás” gyanánt értékeli, mely alapján okkal volt remélhető, hogy Németországban „új külpolitika kezd formálódni, a területi revízió [...]

látványos gesztusaként a felek deklarálták, hogy Németország és Magyarország közös célja a kelet- és délkelet-európai francia szövetségi rendszer meggyengítése. Curtius még azt a simogatóan ható kijelentést is megengedte magának, hogy „az új külpolitika célkitűzései a határrevízió és a leszerelés legfontosabb kérdéseiben párhuzamosan haladnak a magyar külpolitika céljaival”.⁷⁹

Curtius ugyan belebukott a (közelgő anchluss rémképét idéző) német-osztrák vámunió 1931-es meglepetésszerű bejelentésébe, ám az őt hamarosan követő Neurath báró hivatali idejét és eszköztárát tekintve is átvezette a német külügyet a nemzetiszocialista korszakba. A térség s benne Magyarország irányába kinyújtott gazdasági csápok immár nem pusztán a behatolás előkészítését szolgálták, hanem inkább az erő pozíciójából való nyomásgyakorlást, az első világháború előtti és alatti német Mitteleuropa-koncepció(k) „nagyterg gazdaságként” történő újjáélesztését. Mindeközben a békeszerződés revíziójának megvalósítását továbbra is elsődleges külpolitikai prioritásának tekintő Magyarországot a német külügy a térség stabilitásában legkevésbé érdekelt, ezért leginkább megkönyezhető tényezőként tekintette, végeredményben azonban az újra és újra reményeket ébresztő, ám mindig ellentételezést váró „húzd meg, ereszd meg” játékkal a német politikai expanzió pusztá eszközeként kezelte. Bár ez rövid távon Magyarország számára stratégiai pozíciói fölértékelődésének csalóka látszatát eredményezte, ám helyének és szerepének tényleges újragondolására, különösen pedig a nemzetközi hatalmi struktúrában Budapest által magának igényelt régi pozíció megadására sem a késő weimari, sem a későbbi nemzetiszocialista külpolitikában nem került már sor...

kérdésében a németek mintha a magyarokkal párhuzamosan haladtak volna”. Vö. Pritz: A magyar–német viszony, 63.

⁷⁹ Gerhard Seewann: Deutsch-ungarische Beziehungen 1918 bis 1944. Verbündete in Niederlage und Revision. In: *Ungarn und Deutschland – eine besondere Beziehung*. Hrsg. vom Haus der Geschichte Baden-Württemberg – Kulturinstitut der Republik Ungarn. Tübingen, 2002. 143.